

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ

(1827—1875)

Μία ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων μορφῶν τῆς καθόλου ἑλληνικῆς Ἱεραρχίας τῶν νεωτέρων χρόνων ἀνεδείχθη ἀναντιρρήτως ἡ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σύρου, Τήνου καὶ Μήλου Ἀλεξάνδρου Λυκούργου. Ἐπειδὴ δ' ἡ ἐξιστόρησις τῶν κατ' αὐτὸν οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν εἶναι διδακτικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ καὶ συνδέεται πρὸς σπουδαϊώτατα γεγονότα τῆς νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἀπεφασίσαμεν τὴν συγγραφὴν τῆς προκειμένης περὶ αὐτοῦ μελέτης, ὡς συμβολὴν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ ἸΘ' αἰῶνος.

* *

*Α') Περὶ τῆς οἰκογενείας καὶ ἰδίως τοῦ πατρὸς
τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου.¹*

Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅποια εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς οἰκογενείας ἐπὶ τῆς διανοητικῆς, ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς διαπλάσεως τοῦ παιδός,² ἀρχόμεθα τῆς βιογραφίας τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ συντόμου ἐπισκοπήσεως τῶν οἰκογενειακῶν του συνθηκῶν καὶ ἰδίως τῆς δράσεως τοῦ πατρὸς του.

Ὁ ἐκ πατρὸς πάππος τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, Ἰωάννης ὀνόματι, κατήγετο ἐκ Σπάρτης τῆς Πισιδίας καὶ ἐπιγγέλλετο τὸν ἔμπο-

1) Περὶ τῆς οἰκογενείας καὶ ἰδίως τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου ἴδε *Ἀναστασίου Ν. Γούδα* «Βίοι παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεφάντων ἀνδρῶν» τόμος Ζ' (Ἀθήναι 1875) σ. 405—450 («Λυκούργος Λογοθέτης», προτασσομένης εἰκόνης αὐτοῦ).—*Νικολάου Ἰ. Σταματιάδου* «Σαμακὰ» (Σάμος· α' τόμος 1899, ἔνθα ἐξαίρεται ἡ προσωπικότης αὐτοῦ, προτασσομένης καὶ προσωπογραφίας του).—*Μπαρτ καὶ Χίρστ* «Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν» ἐν τόμῳ ε' (1896) σελ. 115, ἄρθρον «Λογοθέτης».—Βιογραφίαν τοῦ Λογοθέτου συνέγραψεν ὁ πολὺς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, εὗρισκομένην ἀνεκδοτὸν παρὰ τῇ ἐγγονῇ τοῦ Λογοθέτου, σεβαστῇ Κυρίῳ Εἰρήνῃ Μαριέλου.

2) Πρὸς *Ν. Ἰ. Ἐξαρχοπούλου* «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν» (Ἀθήναι 1923) σελ. 286 κ. ἑ.

ρον ἐφαπλωμάτων, ταπήτων καὶ βάμβακος· ἡ δὲ μάμμη, Μαρία καλουμένη, κατήγετο ἐξ Ἰκαρίας. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθησαν δύο τέκνα, ὁ πρεσβύτερος Ἀλέξανδρος, ὅστις κληρικὸς γενόμενος μετωνομάσθη Ἀνθίμος, καὶ ὁ νεώτερος, Γεώργιος ὀνόματι, ὁ καὶ πατὴρ τοῦ ἡμετέρου Ἀλεξάνδρου, ὁ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ πατρὸς του Παπλωματᾶς συνήθως ἐπονομαζόμενος. Ὁ Γεώργιος ἐγεννήθη ἐν Νέῳ Καρλοβασίῳ Σάμου, τῇ 10ῃ Φεβρουαρίου 1772. Διδαχθεὶς τὰ στοιχειώδη γράμματα ἐν τῇ πατρίδι του, συνεπλήρωσε τὴν μόρφωσίν του ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔχων ζωηρὸν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν του, διορίσθη τὸ πρῶτον γραμματεὺς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, καὶ βραδύτερον ἐλθὼν εἰς Βλαχίαν, διορίσθη, τῆ συστάσει ἱεραρχῶν τινον, γραμματεὺς τῆς αὐλῆς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Κωνσταντίνου Ὑψηλάντου, βραδύτερον δέ, ἡγεμονεύοντος τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ ταμίου καὶ ἴστερον τοῦ δευτέρου Λογοθέτου, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἐκαλεῖτο Γεώργιος Λογοθέτης· ἐκεῖ παρ' Οὐγγρου τινὸς ἔλαβε μαθήματα τινὰ πρακτικῆς ἰατρικῆς. Μετακληθέντος ὁμως μετ' ὀλίγον τοῦ ἡγεμόνος εἰς Κωνσταντινούπολιν παρηκολούθησεν αὐτὸν καὶ ὁ Λογοθέτης, ἐκεῖ δ' ἔλαβε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς τύχας τῆς πατρίδος του· ὅταν ὁμως ἀφίχθη εἰς Σάμον, κομιστῆς προνομίων τινῶν ὑπὲρ τῆς νήσου, κατώρθωσαν οἱ Ὀθωμανοὶ μετὰ μερίδος τινὸς τῶν ἐντοπίων νὰ ἐκδιώξωσιν αὐτὸν ἐκεῖθεν. Ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν διορίσθη Καποῦ-Κεχαγιᾶς τῶν Πατριαρχείων, ἀλλὰ καταστὰς ὑποπτος εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, συνεπέα ραδιουργιῶν ἐκ Σάμου, μόλις διαφυγὼν τὸν θάνατον, ἐξορίσθη εἰς Ἀθῶνα. Ἀρχομένου τοῦ 1811, ἀπαλλαγεὶς τῆς ἐν Ἀθῶνι ἐξορίας, ἐπανέκαμψεν εἰς Σάμον, ἔνθα καὶ ἐνυμφεύθη τὴν ἐπ' ἀρετῇ καὶ κάλλογι διαπρέπουσαν κόρην Λουλουδίτσαν Γεωργιάδου, ἐκ Μαραθοκάμπου Σάμου, καὶ ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθησαν ἔννεα τέκνα, ὧν ἑβδομον ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος. Ἀναδειχθεὶς μετ' ὀλίγον πρεσβὺς τμήματος τῆς νήσου, ἐσκοφαντήθη ὑπὸ προϋχόντων εἰς τοὺς Τούρκους καὶ μόλις πάλιν διαφυγὼν τὸν θάνατον, ἐφυγεν εἰς Κέρκυραν· ἐπανελθὼν εἰς Σάμον ἠναγκάσθη πάλιν νὰ φύγῃ εἰς Σμύρνην, ἔνθα καὶ ἐξησεν ἐπὶ τινὰ ἔτη, ἐπαγγελόμενος τὸν ἰατρὸν καὶ φαρμακέμπορον. Ἐκεῖ εὐδοκίμως ἐμνήθη εἰς τὰ τῆς φιλικῆς Ἐταιρείας, τὸ 1820 πιθανώτατα, ἐπικληθεὶς ὑπ' αὐτῆς Λυκοῦργος διὰ τὴν σύνεσίν του.

Ἄμα ἐκτραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Σάμῳ, ἐπανῆλθεν ἐν αὐτῇ ὁ Λογοθέτης (24 Ἀπριλίου 1821), καὶ ἐνθουσιάσας τὰ πλήθη, ἀνεδεί-

χθῆ πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς αὐτῆς. Ἐκτοτε ἀνέλαβεν εἰς χεῖράς του πᾶσαν τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐν Σάμῳ ἀγῶνος. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξέδωκε τὸ «πολιτικὸν σύστημα», ἦτοι στρατοπολιτικὸν ὀργανισμόν, δι' οὗ κατώρθωσε ν' ἀνορθώσῃ τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ νὰ συμπιλιώσῃ τοὺς Σαμίους, ὑπογραφόμενος «Λογοθέτης Λυκοῦργος, τέλειος ἔφορος τῆς Σάμου». Διέταξε πρὸς τούτοις τὴν τέλειον γυμνασίω κατ' ὅλην τὴν νῆσον, πρὸς ὀχύρωσιν τῆς ὁποίας ἔλαβε πάντα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ κατώρθωσε τρεῖς νὰ ἀποκρούσῃ τὰς ἀποπειράς τοῦ ἐχθροῦ πρὸς κατάληψιν τῆς νήσου, ἀγωνισθεὶς ὁ ἴδιος ὡς ἀρχηγός. Ἡ συνέλευσις τῶν Σαμίων, διὰ ψηφίσματος τῆς 7ης Αὐγούστου 1821, ἐκήρυξε τὸν Γεώργιον Λογοθέτην, τὸν καὶ Λυκοῦργον, «ἀρχιστράτηγον καὶ Πρόεδρον τοῦ Βουλευτηρίου». Μεγάλως δ' οὗτος ἐβοήθησε τὸν ὅλον ἑλληνικὸν ἀγῶνα, καταστήσας τὴν Σάμον φόβητρον τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἄσυλον τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὴν 10ην Μαρτίου 1822 ἀπεβιβάσθη ὁ Λογοθέτης μετὰ 2.500 ἀνδρῶν εἰς Χίον, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Μπουρνιά καὶ ἄλλων προκρίτων, οἵτινες παρίστων αὐτὴν ὡς ἐτοιμὴν καὶ μόνον ἔλευσιν βοήθειάς ἀναμένουσαν ἵνα ἐξεγεσθῆ. Καὶ ἀπέκρουσε μὲν ὁ Λογοθέτης γενναίως τοὺς ἐπιχειρήσαντας κατ' αὐτοῦ ἐχθρούς, ἀλλ' ἡ ἀφίξις μεγάλων τουρκικῶν δυνάμεων καὶ οἱ ἐνδοιασμοὶ τῶν Χίων ἐματαιώσαν τὸ σχέδιον, συνέπεια δὲ τούτου ἦτο ἡ φοβερὰ καταστροφὴ τῆς Χίου καὶ ἡ ἀθρόα σφαγὴ τῶν κατοίκων τῆς. Τότε ἐκλήθη ὁ Λογοθέτης ὑπὸ τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσεως τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος εἰς ἀνάκρισιν καὶ ἐτέθη ὑπὸ κράτησιν ταχέως ὅμως ἀπαλλαγείς, ἐστάλη κατὰ Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς Σάμον, ἔνθα ὁ λαὸς περιέβαλεν αὐτὸν διὰ δικτατορικῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν διετήρησε μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδιστριαίου, ὅστις καὶ αὐτὸς ἀνεγνώρισε τοῦτον ὡς ἀρχηγὸν Σάμου καὶ κατέστησε μέλος τοῦ Πανελληνίου ἐν Αἰγίνῃ, βραδύτερον δὲ διώρισεν αὐτὸν ἔκτακτον ἐπίτροπον Λακωνίας καὶ Κάτω Μεσσηνίας. Ὅταν ὅμως ἐπληροφορήθη ὁ Λογοθέτης ὅτι τὸ πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου (1830) ἀπέκλειε τὴν Σάμον τῆς ἐλευθερουμένης ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἐπανῆλθεν εἰς Σάμον καὶ ἀναλαβὼν πάλιν τὴν ἀρχηγίαν, ὡς Διευθυντῆς τῶν διοικητικῶν πραγμάτων τῆς νήσου, διεξήγαγεν ἀπεγνωσμένον διπλωματικὸν ἀγῶνα, βροντοφωνῶν πρὸς τὰς Δυνάμεις τὸ ἀνδρικὸν καὶ ἑλληνοπρεπὲς ψήφισμα τῶν σαμιακῶν συνελεύσεων: «κατὰ τίνα νόμον ὁ νικητῆς ὑποβάλλεται εἰς τοὺς ἡττηθέντας»; Κατόπιν ὅταν ἡ Σάμος ἠναγκάσθη νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὸ μοιραῖον καὶ παρέμεινεν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν, τῇ

ἀπαιτήσῃ τῶν Δυνάμεων, ἠναγκάσθη ὁ Λογοθέτης νὰ φύγῃ ἐκ τῆς πεφλημένης πατρίδος του, ὑπὲρ ἧς τοσοῦτον ἐμόχθησε, καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν νῆσον Τήνον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας (1836), ἔνθα διωρίσθη σύμβουλος τῆς ἐπικρατείας καὶ εἶτα γερουσιαστής, λαβὼν καὶ τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τοῦ βαθμοῦ τοῦ ὑποστρατήγου. Τέλος, ἐν ἡλικίᾳ 78 ἐτῶν, ἀπέθανεν ἐξ ἀρτηριοσκληρώσεως ἐν Ἀθήναις, τῇ 22α Μαΐου 1850, τὴν τριακοστὴν ἐνάτην ἀκριβῶς ἐπέτειον ἡμέραν τοῦ γάμου του, καταλείπων ἐν τῇ ζωῇ ἐκ τῶν ἑννέα τέκνων του τὰ τέσσαρα, ὧν δύο ἄρρενα καὶ δύο θήλεα. Ἐκ τῶν ἀρρένων ὁ πρεσβύτερος, Ἴπποκράτης ὀνόματι, ἀπέθανε βραδύτερον ἐν Wuertzburg τῆς Γερμανίας, ἔνθα ἐσπούδαζεν ἰατρικὴν, ὁ νεώτερος δ' ἦτο ὁ ἡμέτερος Ἀλέξανδρος.

Νομίζομεν ὅτι νῦν, ὅτε ἐλεύθεροι πλέον οἱ Σάμιοι ἐλευθέρως δύνανται νὰ τιμῶσι τοὺς προμάχους τῆς ἐλευθερίας των, ὀφείλουσιν οὗτοι ἐν πομπῇ νὰ μεταφέρωσι τὰ ἐν τῇ Μητροπόλει τῆς Σύρου εὐρισκόμενα ὀστέα τοῦ ἀοιδίμου Λογοθέτου εἰς τὴν πάτριον γῆν, τὴν ὁποίαν τόσον ἠγάπησε καὶ ὑπὲρ τῆς ὁποίας τόσον ἐμόχθησε, καὶ νὰ ἐγείρωσιν εἰς τιμὴν του μνημεῖον, διαιωνίζον τοὺς εὐγενεῖς ἀγῶνάς του ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος των.

* *

Β') Ἐπισκόπησις τοῦ βίου τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου καὶ ἰδίως περὶ τῶν σπουδῶν του.

Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος ἐγεννήθη ἐν Χώρα τῆς Σάμου, τῇ 4ῃ Νοεμβρίου 1827¹. Κληρονομήσας τὸν φιλελεύθερον καὶ ζωηρὸν χαρακτῆρα τοῦ πατρός του, παιδιόθεν διεκρίνετο διὰ τῶν πλουσίων χαρισμάτων, δι' ὧν ἐπροίκισεν αὐτὸν ἡ φύσις, ὡς καὶ διὰ τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν του συναίσθημα, συνεπεία τοῦ ὁποίου, τῇ ἐπιμόνω ἀπαιτήσῃ του, ἐξαετῆς μόλις παῖς ἔλαβε τὸν βαθμὸν τοῦ ἀναγνώστου. Λαβὼν τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν ἐν τῇ πατρίδι του, διήνυσε τὰς γυμνασιακάς του σπουδὰς ἐν Ἀθήναις, μετὰ τὸ πέρας τῶν ὁποίων ἐνεγράφη ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου, παρακολουθῶν συνάμα καὶ παραδόσεις καθηγητῶν τινῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς (1845—1850)².

1) Ἀπάνθισμα βιογραφικῶν τῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἐκλιπόντων τὸν βίον καθηγητῶν αὐτοῦ. 1837—1916. Ἐπιμελεῖα Δ. Δ. Δημητριάδου (Ἀθήναι 1916) σ. 41 (περὶ Ἀλ. Λυκούργου σελ. 41—45).

2) Αὐτόθι.

Ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα εἶχε δύο μόνον καθηγητὰς, τὸν Μισαήλ Ἀποστολίδην, ὅστις διετέλεσε καθηγητῆς ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι τοῦ 1852¹, καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κοντογόνην, ὅστις ἐδίδαξεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι τοῦ 1878.² Ὁφελήθη ὁμως πολὺ ὁ Λυκούργος ἐκ τῆς μετὰ τοῦ φίλου τοῦ πατρὸς του Κωνσταντῖνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἀναστροφῆς, τὸν ὁποῖον ἐκάλεε «διδάσκαλον» αὐτοῦ³, καὶ ἡ πρὸς τὸν ὁποῖον «οἰκείωσις περιεποίησεν αὐτῷ καὶ τῆς θεολογικῆς μαθήσεως τὸν ἔρωτα καὶ τῆς ἱερωσύνης τὸν ζήλον»⁴. Τὸ 1852 ἀπεστάλη ὁ Λυκούργος, ὡς ὑπότροφος τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, εἰς Γερμανίαν, πρὸς συμπλήρωσιν τῶν σπουδῶν του. Τότε διὰ πρώτην φοράν ἔκλειρε τὴν μακρὰν του κόμην καὶ ἀπεξεδύθη τὴν φουστανέλλαν του διὰ νὰ ἐνδυθῆ εὐρωπαϊκὰ ἐνδύματα. Καὶ 3 1/2 μὲν ἔτη ἐσπούδασεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Λειψίας, ἀκροασθεὶς μ. ἄ. τῶν παραδόσεων τοῦ Winer καὶ τοῦ Tischendorf, 1 1/2 ἔτος ἐν τῷ τῆς Ἄλλης, ἔνθα ἐφοίτησε παρὰ τῷ Tholuck καὶ τῷ Ἰουλίῳ Mueller καὶ ἄλλοις καθηγηταῖς, τὸ τελευταῖον δ' ἔτος ἦλθεν εἰς Βερολίνον⁵. Ἐκεῖ μ. ἄ. ἐφοίτα καὶ εἰς τὸ ὀμιλητικὸν φροντιστήριον τοῦ καθηγητοῦ τῆς πρακτικῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ πρώτου ἱεροκήρυκος τῆς πρωσοικῆς ἀλλῆς Strauss, ἐν τῷ ὁποίῳ ἠσκοῦντο περὶ τὴν σύνταξιν καὶ ἐκφώνησιν λόγων οἱ τελειόφοιτοι. Εἰς ἐπιμόνους προτροπὰς τοῦ καθηγητοῦ του ὑπέικων ὁ Λυκούργος, ὁμίλησε καὶ οὗτος ἐν αὐτῷ, ἐν διαφόροις συνεδρίαις, περὶ ἐνότητος τῆς πίστεως, περὶ τῆς εορτῆς τῶν Θεοφανίων καὶ περὶ τῆς εορτῆς τοῦ Πάσχα. Πάντες οἱ παριστάμενοι εἰς τὰς ὁμίλιας ταύτας τοῦ Λυκούργου παρηκολούθουν αὐτὰς μετὰ μεγάλου ἐνδιαφέροντος, καθόσον ἐν αὐταῖς ἐξετίθετο ἡ πίστις καὶ ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας μας, ἣτις συνήθως παρὰ τοῖς ἄλλοδοξοῖς εἶναι terra incognita. Ἐν τῇ ἐπακολουθούσῃ δὲ τὰς ὁμίλιας ταύτας, κατὰ τὰ ἐν τοῖς φροντιστηρίοις εἰωθότα, συζητήσῃ ὁ τε καθηγητῆς καὶ οἱ φοιτηταὶ μετ' ἐπαίμων ἐξεφράζοντο οὐ μόνον περὶ τοῦ ὀμιλητοῦ ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Ἀνατολικῆς

1) Αὐτόθι σ. 9 κ. ἑ.

2) Αὐτόθι σ. 21 κ. ἑ.

3) Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ 1868, ἐκδοθὲν ὑπὸ *Μαρίνου Π. Βρετοῦ* (σύντομο βιογρ. σημειώσεις περὶ Λυκούργου σ. 362—363 καὶ εἰκὼν αὐτοῦ σ. 362) σ. 362.

4) *Ἐμ. Κοκκίνου* ἐπιμνημόσυνος εἰς Ἀλ. Λυκούργον ἐν Αἰῶνι 27. 12. 1875.

5) Ἱερομνήμων (Ἀθήναι 1859) σελ. λξ'. *Βρετοῦ* Ἐθν. Ἡμερ. 1868 σ. 362.

Ἐκκλησίας, τὴν ὁλοκλήρως ἀπεκάλειον μητέρα πάντων τῶν Ἐκκλησιῶν. Μόνον εἰς τῶν φοιτητῶν, ἐξαίρεσιν ἀποτελῶν, ἀνωμολόγησε μὲν ὅτι ὡς πρὸς τὰς τελετὰς καὶ τὰ σύμβολα ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὑπερέχει τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα, ἐπισπῶντα τῶν ἀνθρώπων τὴν προσοχήν, ἀποναρκουσι τὸ ἐσωτερικὸν συναίσθημα καὶ στεροῦσι τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην τῆς ζώσης πίστεως. Ὁ καθηγητῆς καὶ τις τῶν φοιτητῶν ἀντέκρουσαν μὲν προχείρως τὰς παρατηρήσεις ταύτας, ὁ Λυκοῦργος ὅμως ἐθεώρησε καθήκον του νὰ προπαρασκευασθῆ ὅπως κατὰ τὴν ἐπομένῃν συνεδρίαν τοῦ φροντιστηρίου ἀντικρούσῃ ἐκ βάθρων τὰ λεχθέντα. Ὁρθότατα κατανοήσας ὅτι ὁ κύριος λόγος δι' ὃν πολλοὶ τῶν Διαμαρτυρομένων ὑποτιμῶσι τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν εἶναι ὅτι τὴν εἰκόνα αὐτῆς ἀρῶνται ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τοῦ 15' καὶ 12' αἰῶνος, αἰτινες κακῶς ἀπεκλήθησαν συμβολικὰ βιβλία αὐτῆς¹, συνάγοντες ἐξ αὐτῶν ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν κατήντησεν ἀπλῶς κοινωνία λατρείας², ἠθέλησε νὰ ἀποκρούσῃ τὴν πλάνην ταύτην. Ὀμιλήσας πράγματι, κατὰ τὴν ἐπομένῃν συνεδρίαν τοῦ φροντιστηρίου (τῆς 10|22 Φεβρουαρίου 1858), περὶ τῆς ζώσης πίστεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἶπεν ὅτι οἱ Προτεστάνται ἀγνοοῦσι τὰ ἀφορῶντα αὐτὴν, οὐ μόνον διότι δὲν ἠρεύνησαν μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης ἀπαθείας καὶ προσοχῆς τὰ περὶ αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι κρινόντες αὐτὴν ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τοῦ 15' καὶ 12' αἰῶνος δὲν δύνανται νὰ λάβωσι τὴν ἀληθῆ εἰκόνα αὐτῆς, καθόσον, ὡς εἶπε, «τὰ συμβολικὰ βιβλία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οἷον ἡ Ὁμολογία τοῦ Πατριάρχου Γεναδίου, αἱ ἀποκρίσεις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγη θεολόγους, αὐτὴ ἢ ὑπὸ τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα ὁμολογία τῆς πίστεως Πέτρου τοῦ Μογίλα κ.τ.λ., οὐδόλως δύνανται τοιοῦτο ἔχειν κῦρος, ὅποιον ἔχουσιν ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου, παρὰ δὲ τοῖς Διαμαρτυρομένοις ἡ αὐγουσταία ὁμολογία. Καὶ ὑπάρχει πράγμα φυσικὸν ὅτι τότε μόνον τὰ σύμβολα γενικοῦ τυγχάνουσι κύρους, ὅταν ὡς τὸ ἐξαγόμενον θεωρῶνται ἢ ἡ κοινὴ ἔκφρασις πεποιθήσεως, μορφωθείσης ἤδη διὰ ζωηρᾶς ἀναπτύξεως. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου αἰῶνος τοιαύτη ἀνάπτυξις ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ οὐκ ἔλαβε χώραν. Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ἔσθη ἐν τῇ 5' οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ὥστε πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γενόμεναι, εἴτε ὑπὸ ἀτόμων εἴτε

1) Πρὸβλ. ἡμετέραν μελέτην «Σύμβολα καὶ συμβολικὰ βιβλία» (Ἀθῆναι 1919).

2) Κατὰ τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως πρὸβλ. ἡμετέραν μελέτην «Εἶναι ἡ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ Ἐκκλησία μόνον κοινωνία λατρείας;» (Ἀθῆναι 1904).

ὑπὸ τοπικῶν συνόδων ὁμολογίαι, οὐκ ἔχουσι κατὰ πάντα κῆρος κανονικόν, τοιοῦτο δηλ. ὅποιον ἔχουσι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων αἱ ἀποφάσεις. Αἱ ὁμολογίαι αὐταὶ εἰσι μόνον καὶ ἰσχύουσι μόνον ὡς ἔκφρασις χρονικῆς τινος περιόδου καὶ κατὰ τοσοῦτό εἰσιν ἔγκυροι, καθ' ὅσον πρὸς τὰς θείας συμφωνοῦσι γραφὰς καὶ πρὸς τὰς ἀρχαίας ἑπτὰ οἰκουμενικὰς συνόδους· οὐδὲ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πλήρης καὶ ἀποκρῶσα τοῦ ὄλου βίου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἔκφρασις· εἰσὶ δὲ κυρίως ἐκείνων μόνον τῶν μερῶν ἔκθεσις, ἧτις καίπερ ἐξηγμένη ἐκ τῆς θείας γραφῆς καὶ ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἁγίων συνόδων, ὅμως οὐκ ἔχει τὸ αὐτὸ κῆρος, οἷον ἔχουσιν αἱ ἀποφάσεις ἐκεῖναι, ὧν τοὺς συντάκτας ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὀδηγηθέντας πιστεύομεν»¹. Ἡ ἐπιτυχεστάτη καὶ ἀριστοτεχνικὴ οὕτως εἰπεῖν ἐκτίμησις αὕτη τῶν ὁμολογιῶν τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος, ὡς καὶ ὀλόκληρος ὁ λόγος τοῦ Λυκούργου δι' οὗ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ζωσα πίστις δὲν ἀπέλιπε τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν ἀλλ' ὅτι μένει πάντοτε νεαρὰ καὶ ἀγήρως, καὶ ἐν τέλει τοῦ ὁποίου ἐζήτησε παρὰ τῶν ἀκροατῶν του νὰ ἀποδώσῃ τὸν ὀφειλόμενον φόρον σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἧτις «μέχρι τοῦδε ἐν τῷ σώματι αὐτῆς τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου βαστάζει»², ἐπροξένησεν εἰς τε τὸν καθηγητὴν καὶ τοὺς ἀκροατάς του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Βερολίῳ Ἑλλήνων σπουδαστῶν, ἐν οἷς οἱ Ἡρ. Βασιιάδης, Δ. Μαυροφρύδης καὶ Ἀ. Μαγγίνας³, ἀρίστην ἐντύπωσιν. Ὁ καθηγητὴς Στράους, βαθέως συγκεκινημένος, εἶπε μ. ἄ. τὰ ἐξῆς: «Κύριοι, ὑποθέτω ὅτι οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἀμφιβάλλει πλέον περὶ τῆς ζωῆς πίστεως τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λόγος τοῦ κ. Λυκούργου οὕτως ἐστὶν ἀποδεικτικὸς, ὥστε νομίζω ὅτι δὲν ἦθελεν εὐρεθῆ τις ἐν ὑμῖν ἀκατάπειστος ὑπ' αὐτοῦ. Αὕτη οὐκ ἐστὶ φωνὴ ἐνὸς ἀνθρώπου· ὁ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ ὀμιλήσῃ μετὰ τοιαύτης δυνάμεως πεποιθήσεως. Ὁ κ. Λυκούργος παρίστησι δι' ἐμὲ αὐτὴν τὴν ἐλληνικὴν Ἐκκλησίαν· ἐν τῇ φωνῇ αὐτοῦ ἐγὼ ἀκούω τὴν φωνὴν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας. . . . Τριάκοντα καὶ ἐξ ἑτὶ παρῆλθον ἀφ' ὅτου καθ' ἑβδομάδα συχναίω εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην· ἐνταῦθα καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἔλαβον, οὕτως εἰπεῖν, τὰς πρώτας πτέρυγας, ἐνταῦθα καὶ ἄλλους διδάσκω νὰ ἵπτανται· ἀλλ' οὐδέποτε ἔσχον τοιαῦτα συναισθήματα, ὅποια σήμερον. Ὑμεῖς, κ. Λυκούργε, οὕτως ἐπενεργήσατε εἰς

1) Ἐν Ἱερομνήμονι 1859 λη'—μ'.

2) Αὐτόθι λη'.

3) Αὐτόθι σημ. 1 σελ. 187.

ἐμὲ διὰ τοῦ Θανασιίου ὑμῶν λόγου, ὅστις μοι δίδει ἀφορμὴν εἰς λίαν σπουδαίας σκέψεις, τὰς ὁποίας δὲν θὰ κρύψω ἀπ' ὑμῶν. Ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῶν πρώτων ὀκτῶ αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ· αὕτη καὶ νῦν ἐστὶν Ἐκκλησία τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς ἔσθη ἀπὸ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου· ἐπομένως αὕτη ἐστὶν ὁ μόνος τύπος τῆς ἀρχαίας διδασκαλίας καὶ τῶν ἀρχαίων ἐθίμων. Ὅλα τὰ θεῖα στοιχεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ. . . . Πᾶν τὸ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ θεῖον ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, πᾶν δὲ ἀνθρώπινον εἰς τὴν τῆς ρωμαϊκῆς· καὶ παρατηρήσατε μετὰ πόσου ζήλου τηρεῖ ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τὴν ἀρχαίαν κληρονομίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. . . . Αὕτη ἡ Μεταρρυθμισις δὲν ἔπραξέ τι ἰδιαίτερον σχετικῶς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὅπερ δὲν ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ· ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ κύκλου, ὃν διέγραφεν αὕτη καὶ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι ὅπως δῆποτε νὰ στρεφώμεθα πρὸς τοῦτον τὸν κύκλον καὶ νὰ πλησιάζωμεν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν»¹. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ ὅμως παρίστατο καὶ ὁ ἐν Βερολίῳ ἱερεὺς τῆς ρωσικῆς πρεσβείας Βασίλειος Πολυσσάδοφ, ὅστις, πανσλαβιστῆς ὢν, βαρέως ἔφερον ὅτι, κατ' αὐτόν, ὑπετιμήθη ἡ ρωσικὴ ὁμολογία Πέτρου τοῦ Μογγίλα, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐθεώρει θεόπνευστον καὶ τύπον καὶ ὑπογραμμὸν ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας². Οὗτος λοιπὸν οὐ μόνον ἀπέστειλε μακρὸν ὑπόμνημα πρὸς τὸν καθηγητὴν Στράους ἀλλὰ καὶ ἔγραψεν ἐν ρωσικῷ τινι περιοδικῷ τῆς Πετροπόλεως, ἐπιγραφομένῳ «Πνευματικὴ ὁμιλία» (Φεβρουαρίου 1858), ἐναντίον τῶν ἀντιλήψεων τούτων τοῦ Λυκούργου, ὃν ἐξίτηι νὰ παραστήσῃ ὡς ἡμιδιαμαρτυρόμενον καὶ ὀρθολογιστὴν!³

Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐν Βερολίῳ σπουδῶν του, ἀφοῦ ὁ Λυκούργος ἐπεσκέφθη καὶ διαφόρους ἄλλας πόλεις, ἐν αἷς τὸ Στρασβοῦργον, ἔνθα ἐγνώρισεν τὸν περίφημον ἐρμηνευτὴν Reuss, καὶ ἀφοῦ παρέμεινεν ἐπὶ τετράμηνον ἐν Παρισίοις⁴, ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1858⁵. Ὁ τότε ὑπουργὸς ὅμως τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Χρι-

1) Αὐτόθι σ. 184—186.

2) Αὐτόθι λθ'.

3) Αὐτόθι σ. 171 κ. ε. καὶ 171—221. («Ὁ ρώσος ἱερεὺς Πολυσσάδοφ ἐλέγχων καὶ ἐλεγχόμενος»).

4) Βρετοῦ Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον 1868 σ. 363.

5) Ἰερομνήμων σ. 361.

στόπουλος, πρὸς τὸν ὁποῖον παρουσιάσθη ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξίν του, ἔφαινετο δισταῖων νὰ διορίσῃ αὐτὸν καθηγητὴν, ἐπιηρεασθεὶς ἐκ τοῦ κατ' αὐτοῦ φυλλαδίου τοῦ Πολυσάδοφ, ὅπερ ἔσπευσαν νὰ καταστήσωσι γνωστὸν ἐν Ἀθήναις καλοθεληταὶ αὐτοῦ καὶ δῆ, ὡς ὁ ἴδιος ἔλεγεν, ὁ θεολόγος Π. Ρομπότης († 1875) ¹, ὅστις «τότε θηρεῦον καθηγεσίαν, ἐπειδὴ ἔλέγετο καὶ περὶ ἐμοῦ ὡς διορισθησομένου, ἴσως πρὸς ῥάονα ἐπιτυχίαν κατέφυγε καὶ εἰς τοῦτο τὸ μέσον» ². Τοιουτοτρόπως χάρις εἰς συναδελφικὰς ραδιουργίας καὶ τὰς στενὰς ἀντιλήψεις τοῦ ὑπουργοῦ, ὁ Λυκοῦργος ἐπὶ ἐν καὶ ἡμῖς ἔτος δὲν ἔλαβε δημοσίαν θέσιν. Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1859 ³ ἤρξατο ἐκδίδων, μετὰ τοῦ ὑφηγητοῦ τῆς Θεολογίας Ἀντωνίου Μοσχάτου († 1860), ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν σύγγραμμα, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱερομνήμων», ἐν τῷ ὁποίῳ ἐδημοσίευσεν διάφορα ἄρθρα, περὶ ὧν κατωτέρω ὁ λόγος. Τέλος ὁ Λυκοῦργος διορίσθη τῇ 9ῃ Μαΐου 1860 ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Μιχαὴλ Ποτλῆ ἔκτακτος καθηγητῆς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ⁴ διδάξας κατὰ πρῶτον τὸ μάθημα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῆς Θεολογίας. ⁵

Τὸ 1862 μεταβάς ὁ Λυκοῦργος εἰς Ἱεροσόλυμα ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου διάκονος καὶ εὐθὺς ἀμέσως πρεσβύτερος, ἀπονεμηθέντος αὐτῷ καὶ τοῦ τίτλου τοῦ ἀρχιμανδρίτου ⁶. Κατὰ τὴν μετάβασίν του ταύτην εἰς Ἱεροσόλυμα ἐξεφώνησε, πατριαρχικῇ παρακλήσει, λόγον, κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, τελουμένων τῶν ἐγκαινίων τοῦ νεοδημητρίου ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως, εἰς τὸ ὄρος Θαβώρ. ⁷

Τῇ 6ῃ Νοεμβρίου 1864 προήχθη ὁ Λυκοῦργος εἰς τακτικὸν καθηγητὴν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, διδάξας ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς Θεολογίας, ὀμιλητικὴν, συμβολικὴν καὶ ἱστορίαν τῶν δογμάτων, μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1866, ὅτε προεχειρίσθη εἰς ἀρχιεπίσκοπον Σύβρου, Τήνου καὶ Μήλου. Κατὰ Μαΐον τοῦ 1867 ἀπενεμήθη

1) Ὅρα βιογραφίαν τούτου Ἀπάνθισμα ἔ. μ. σ. 37 κ. ἔ.

2) Ἱερομνήμων μ.μα' καὶ 361 κ.ἔ. (πρβλ. καὶ μσ').

3) Αὐτόθι σ. 364.

4) Ἀπανθισμα ἔ. μ. σ. 42.

5) Ἱερομνήμων σ. 130.

6) Βρετοῦ Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον 1868 σ. 363. Πρβλ. καὶ Ἀπάνθισμα ἔ. μ. σ. 42.

7) Εὐαγγελικὸς Κήρυξ 1869 σελ. 294.

αὐτῷ ἢ προσήγορά τοῦ ἐπιτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου¹.
Ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου Σύρου παρέμεινε μέχρι τοῦ θανά-
του του (1875).

Γ') Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος ὡς ἐπιστήμων,
συγγραφεὺς καὶ ρήτωρ.

Ὁ Λυκούργος, ἀρτίως κατηρητισμένος, διεκρίθη ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ
τοῦ σταδιοδρομίᾳ. Ἄν ἡ καθαρῶς ἐπιστημονικὴ συγγραφικὴ του πα-
ραγωγὴ δὲν ὑπῆρξεν ἀνάλογος πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὴν εὐφυΐαν
αὐτοῦ, τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῆ κυρίως εἰς τὸ ὅτι μόλις ὀκτῶ ἔτη ἔδρα-
σαν ὡς ἐπιστήμων, ἀπὸ τῆς ἐπανόδου του ἐκ Γερμανίας (1858) μέχρι
τῆς ἀνυψώσεώς του εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον (1866), ἀφ' οὗτου, πε-
ρισπώμενος ὑπὸ τῶν ποικίλων μεριμνῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, κλονισθεί-
σης συγχρόνως καὶ τῆς ὑγείας του, δὲν εἶχε τὸν ἀπαιτούμενον δι' ἐπι-
στημονικὰς ἐργασίας χρόνον. Ἐκτὸς τούτου δέον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν
ὅτι κατὰ τὰ ἕξ ἔτη τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγεσίας του (1860-1866)
ἔδίδαξε τέσσαρα διάφορα μαθήματα καὶ ἔννοεῖται πόσον χρόνον ἀπῆ-
τει ἡ προπαρασκευὴ τῶν παραδόσεων τούτων. Ἐξ ὅσων ὁμως ἔγραψεν
ὁ Λυκούργος καταφαίνεται ἡ ἀρτία μόρφωσίς του καὶ τὸ ἐπιστημονι-
κὸν καὶ φιλελεύθερον πνεῦμά του. Πρὶν ἢ ἔτι μεταβῆ εἰς Γερμανίαν
ἐδημοσίευσεν ὁ Λυκούργος, ἐν ἡλικίᾳ 24 ἐτῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1851,
ἔλεγχον κατὰ τοῦ ἱεραποστόλου Ἰωνᾶ Κίγκ². Δυστυχῶς τὸ σύγγραμμα

1) Ἀπάνθισμα σ. 42—43.

2) Ὁ Ἰωνᾶς Κίγκ, φανατικὸς καὶ μικρόνους ἀμερικανὸς ἱεραπόστολος, ἰδρύ-
σας ἀπὸ τοῦ 1832 σχολεῖον ἐν Ἀθήναις, ἐνήργει σκανδαλωδέστατον προσηλυ-
τισμὸν, προσβάλλων διὰ τε τοῦ λόγου καὶ συγγραφῶν διάφορα ἔθιμα τῆς ἡμε-
τέρας Ἐκκλησίας. Τὸ 1852 κατηγορηθεὶς καὶ δικασθεὶς ἐξωρίσθη ἐπ' ὄλιγον
τῆς Ἑλλάδος ἀλλ' ἐπανελθὼν πάλιν ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον του μέχρι τοῦ
θανάτου του (1869). Πρβλ. περὶ αὐτοῦ Ἀ. Διομήδους *Κυριακοῦ Ἐκκλησιαστικῆ*
Ἱστορίας τόμ. Γ' (Ἀθῆναι 1898) σ. 101 καὶ 175—6. Τὸ μόνον ἀποτέλεσμα τῶν
προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Κίγκ καὶ τῶν λοιπῶν ἱεραποστόλων εἶναι ἡ
δημιουργία ἀντιπαθείας τοῦ λαοῦ οὐ μόνον πρὸς τὰ πρόσωπα τῶν προσηλυτι-
στῶν ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἣν οὔτοι ἀνήκουσι, νομιζόμε-
νου, ἀδίκως μὲν ἀλλ' εὐλόγως, οὐ εἰς ὑποκινήσεις ταύτης ὀφείλονται αὐταί.
Πολλὰ δὲ περιεφρήσαντα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀμαθείας ἄτοπα, τὸ ἀστή-
ρικτον τῶν ὁποίων θὰ κατενόει τὸ πλήρωμα, διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φώτων,
καὶ περὶ τῆς θεραπείας τῶν ὁποίων θὰ ἐφρόντιζεν αὐτὸ τὸ ἴδιον, κατὰ ψυχο-
λογικὸν κανόνα, γίνονται προσφιλεῖ, εὐθύς ὡς προσβληθῶσιν ὑπὸ ξένων καὶ ἀλ-

τοῦκο τοῦ Λυκούργου, περὶ οὗ πληροφοροῦντο ἐκ τοῦ ἔθνικοῦ ἡμερολογίου Βρετοῦ¹, οὐδαμοῦ, παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας ἡμῶν, κατορθώσαμεν νὰ εὑρωμεν.²

Κατὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν ὁ Λυκούργος ἐσπούδαζεν ἔτι ἐν Λειψία (1856), ἐξέδωκε γερμανιστὶ φυλλάδιον ὑπὸ τὸν τίτλον «'Αποκαλύψεις περὶ τοῦ Οὐρανίου τοῦ Σιμωνίδου καὶ Dindorf»³. Ὁ διαβόητος δηλ. ἐπὶ πλαστογραφία χειρογράφων Κωνσταντῖνος Σιμωνίδης⁴ ἐπώλησεν εἰς τὸν καθηγητὴν Dindorf, ἀντὶ 2,000 ταλλήρων,⁵ παλίμψηστον πλαστογραφηθὲν ὑπ' αὐτοῦ, ἐξ 70 φύλλων, περιέχον διήθεν τὴν ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου μνημονευομένην ἱστορίαν τοῦ Οὐρανίου περὶ τῶν βασιλικῶν δυναστειῶν τῆς Αἰγύπτου, καίτοι εὐκόλως ἠδύνατο νὰ κατανοηθῇ τὸ πλαστὸν αὐτοῦ, ὡς ἀμέσως κατενοήθη ὑπὸ τοῦ Tischendorf,⁶ ἀφοῦ μάλιστα ὑπῆρχον ἤδη προηγούμενα κατὰ τοῦ Σιμωνίδου.

λοδοξῶν, διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν ὁποίων μόνον ἡ αὔξησις τῆς συντηρικότητος, λόγῳ ἀμύνης τῶν πατρῶν, ἀπειλουμένων ὑπὸ ξένων, ἐπιτυγχάνεται. Ἡ Ἐκκλησία μας ἀναγνωρίζει ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς καὶ τῆς δουλείας ὑπεσέδυσαν ἐν αὐτῇ ἔθιμά τινα χρίζοντα καθάρσεως· ἡ ἀνακαίνισις ὅμως αὕτη μόνον ἔσωθεν δύναται νὰ ἐπέλθῃ, οὐχὶ δὲ ἐξώθεν. Εἰς σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Διάφορα Ἰωῶν Κίγκ», συγγραφέντα κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους» (Ἐθῆναι 1859, σελ. 843) περιέχεται ἡ ἀπολογία τοῦ Κίγκ, ὡς καὶ διάφοροι πραγματεῖαι αὐτοῦ.

1) 1868 σελ. 362.

2) Νομίζομεν ὅτι δέον ταχίστη νὰ ληφθῇ μέριμνα πρὸς ουστηματικὴν περισυλλογὴν τῶν νεωτέρων ἑλληνικῶν βιβλίων, φυλλάδιων, περιοδικῶν καὶ ἑφημερίδων. Ὁ ἀσχολούμενος εἰς θέματα σχετιζόμενα πρὸς τὴν περίοδον τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας, εἰς πᾶν βῆμα προσκοφίει εἰς μεγίστας δυσχερείας, ἀδυνατῶν νὰ ἀνεύρῃ θεμελιώδους σημασίας πηγὰς. Εἰς αὐτὰς τὰς δύο βιβλιοθήκας μας, τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Βουλῆς, ἐλλείπουσιν οὐ μόνον πλείστα νεώτερα βιβλία καὶ φυλλάδια, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληροι τόμοι περιοδικῶν καὶ ἑφημερίδων καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων δέ, πολλάκις, ἐλλείπουσι διάφορα φύλλα. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐκφράζομεν καὶ τὴν εὐχὴν νὰ ταξινομηθῇ τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐν ᾧ εὐρίσκονται ἐπισεσωρευμένα ἐν ἀγρηστῶν ὑψίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν νεωτέραν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἔγγραφα.

3) «Enthuellungen ueber den Simonides-Dindorfschen Uranios. Unter Beifuegung eines Berichts von Herrn Prof. Dr Tischendorf» (Leipzig 1856 σελ. 32).

4) Ἐγεννήθη τὸ 1820 ἐν Σύμῃ καὶ ἀπέθανε τὸ 1867 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἴδε Σ. Ι. Βουτυρά «Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας» τόμ. Ζ' (1888 Κων) πόλις) ἀρθρον Σιμωνίδης (σελ. 580-583).

5) Enthuellungen ε. ἄ. σ. 13 καὶ 30.

6) Αὐτόθι σ. 23-29.

Ὁ Λυκούργος, ὅστις εἶχε γνωριεῖσθῃ μετὰ τοῦ Σιμωνίδου ἐν Ἀθήναις καὶ μετὰ τοῦ ὁποίου συγκαταφύκησεν ἐπὶ τριμήνον ἐν Λειψία, ¹ καίτοι λίαν ὑψίμως ἀντιληφθεὶς τὴν ἀπάτην, κατήγγειλε ταύτην καὶ προφορικῶς καὶ διὰ τοῦ ὡς ἄνω φυλλαδίου, συνεπειὰ οὗ συνελήφθη ὁ Σιμωνίδης ἐν Βερολίῳ.

Αἱ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκ Γερμανίας ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι τοῦ Λυκούργου εὐρίσκονται ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τοῦ Μοσχάτου ἐκδομένῳ περιοδικῷ «Ἱερομνήμων», ² περὶ οὗ εἵπομεν ἀνωτέρω, καὶ εἶναι αἰ. ἐξῆς :

1) *Πρόλογος* (σελ. α'—μη'), ὅστις φέρει μὲν τὰς ὑπογραφὰς τῶν δύο ἐκδοτῶν, Λυκούργου καὶ Μοσχάτου, ἀλλ' ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σημειώσεων εἰς τὸν πρόλογον (λε'—μη') εἶναι κυρίως ἔργον τοῦ πρώτου. Ἐν τῷ προλόγῳ τούτῳ ἐξαίρεται ἡ σπουδαιότης τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ σχέσις ταύτης πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ἐξετάζεται ὁ ἀρμόζων τρόπος τῆς θεολογικῆς ἐρεύνης ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τονίζεται ἡ ἀναγκαιότης τῆς τοιαύτης ἐρεύνης, κατὰ τὸ μέτρον τοῦ πεπερασμένου ἡμῶν νοῦ καὶ συμφώνως πρὸς τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα, ὅτε οὐδόλως παραβιάπτει ἀλλὰ τοῦναντίον ζωογονεῖ τὴν πίστιν.

2) *Περὶ Θρησκείας* (σ. 1—80). Ἐν τῇ πραγματείᾳ του ταύτῃ ὁ Λυκούργος ἐξετάζει τὰ ἐξῆς ζητήματα : α) τί ἐστὶ Θρησκεία, ἣν ὀρίζει ὡς ἀμυβαίαν τινὰ ἀναφορὰν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. β) περὶ τῆς ἀρχῆς ἢ γενέσεως τῆς Θρησκείας, ἀποδεχόμενος ὅτι ὑπάρχει ἀρχικὴ τις καὶ ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ συνείδησις περὶ Θεοῦ. γ) περὶ τῆς ἔδρας ἢ βάσεως τῆς Θρησκείας, θεωρῶν ὡς τοιαύτην τὸ αἰσθητικόν, ἐν συνεργασίᾳ τοῦ γνωστικοῦ καὶ

1) Αὐτόθι 4—5.

2) Ὁ Ἱερομνήμων ἐξεδίδετο ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1859 μέχρι τοῦ 1862. Εἰς τὰ σώματα τὰ εὐρισκόμενα ἐν τε τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς καὶ ἐν τῇ τοῦ Πανεπιστημίου λείπουσιν αἱ σελίδες 81-128. Ἐν τῷ σώματι τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς ὑπάρχουσι τοῦ Παραρτήματος τοῦ Ἱερομνήμονος τοῦ ἔτους 1860 αἱ σελ. 1—64, ἐνθα περιέχεται ἐν σελ. 5—17 ὁ ἐν τῷ κοιμητηρίῳ λόγος τοῦ Λυκούργου τῆς 20.2.1860, ἐν σελ. δὲ 18—64 διατριβὴ τις «περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν καὶ ζωῆς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος», ἣς λείπει τὸ τέλος καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως. Ἐν τῷ σώματι τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου ἐλλείπουσιν παντελῶς αἱ σελίδες αὗται. Δυστυχῶς πλήρης σῶμα τοῦ Ἱερομνήμονος, παρ' ὅλας τὰς ἐρέυνας ἡμῶν, δὲν κατορθώσαμεν νὰ εὕρωμεν. Ὡς ἠκούσαμεν, πρόκειται περὶ ἀπὸ σκοποῦ ἐξαφανίσεως ὠρισμένων τευχῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λυκούργου, ἀγνωστον διὰ τίνα λόγον.

βουλητικου. δ) περι τῆς τελειοτάτης ἐκφάνσεως ἢ μορφῆς τῆς Θρησκείας, ἥτοι τῆς πίστεως. ε) περι τῶν ἑλλειπῶν τῆς Θρησκείας ἐκφάνσεων, ἥτοι τοῦ μυστικισμοῦ, τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τοῦ τυπικισμοῦ καὶ τοῦ φανατισμοῦ· καὶ ὅ) περι τῆς διαφθορᾶς τῆς Θρησκείας, ἥτοι τῆς ἀπιστίας καὶ δεισιδαιμονίας, ὅφ' ὃν ὅρον περιλαμβάνει πάντα τὰ θρησκευόμενα ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, περι ὧν παρέχει συντόμους ἱστορικὰς σημειώσεις. Ἡ πραγματεία αὕτη, μὴ ἔχουσα ἢ ἱστορικὴν σημασίαν διὰ σήμερον, ὅτε τόσην ἀνάπτυξιν ἔλαβεν ἡ ἐπιστήμη τῶν Θρησκειῶν, ἦτο ἀξιόλογος διὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐγράφη.

3) Ὁ ἐναρκτήριος λόγος κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ παραδόσεων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, τῇ 4ῃ Νοεμβρίου 1860 (σ. 129—160). Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὁ Λυκοῦργος ἐπραγματεύθη περι τῆς Θεολογίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἀξίας, ἀναιρέσας τὰς περι αὐτῆς ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις τόσον τῶν καταφρονητῶν αὐτῆς ὅσον καὶ τῶν ἄγαν ζηλωτῶν, τῶν θεωρούντων ἐπιβλαβὴ πᾶσαν ἔρευναν καὶ ἀρκοῦσαν τὴν πίστιν.

4) Ὁ Ρώσος ἱερεὺς Πολυσσαδόφ ἐλέγχων καὶ ἐλεγχόμενος (σελ. 171—224)¹. Ἡ μελέτη αὕτη τοῦ Λυκοῦργου, περι ἧς ἤδη εἶπομεν,² ἐν ἣ ἀναιρεῖ τὰς κατ' αὐτοῦ συκοφαντίας τοῦ Πολυσσαδόφ καὶ δίδει τὸν πρέποντα χαρακτηρισμὸν τῆς ἀξίας τῶν λεγομένων συμβολικῶν βιβλίων, εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ ἄριστον ἔργον τοῦ Λυκοῦργου, μαρτυροῦν τὴν εὐθυκρίσιαν καὶ ἐμβρίθειαν αὐτοῦ, ὡς καὶ τὴν ἀληθῆ ἐπίγνωσιν ἣν εἶχε τοῦ ὕγιους πνεύματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἣ ἠδύνατο σαφῶς νὰ διακρίνη τὸ αἰώνιον ἀπὸ τοῦ προσκαιροῦ, τὸ οὐσιῶδες τοῦ ἐπουσιώδους.

5) Βιβλιοκρισία τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν τοῦ Μακαρίου, ὑπὸ Ν. Σπ. Παπαδοπούλου (σ. 225—352). Ἐν τῇ βιβλιοκρισίᾳ ταύτῃ ὁ Λυκοῦργος, μετ' ἐμβριθείας οὐ τῆς τυχούσης, ἐλέγχει δεινὰ μεταφραστικὰ σφάλματα τοῦ Παπαδοπούλου, ὅστις, τυφλῶς μεταφράζων ἐκ τοῦ ρωσικοῦ κειμένου, διαστρέφει αὐτὸν τὸν ἑλληνικὸν τύπον ὀνομάτων, τὰ ὅποια ἀπλοῦς ἀπόφοιτος γυμνασίου ὄφειλε νὰ γνωρίζῃ· οὕτω τὸν ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα Ἱερώνυμον ὀνομάζει Ἱερόμον, τὸν Ἀρταξέρξην τὸν μακρόχειρα ὀνομάζει Λογγιμᾶνον, τὸν Ἀπολλώνιον Τυανέα καλεῖ Τυανόν, τὸν

1) Πρβλ. καὶ «σημειώσεις ἀνήκουσαι εἰς τὸν Πρόλογον» ἐν Ἱερομνήμονι σελ. 18^ε κ. ε.

2) Ὅρα σελ. 9.

Χαιρήμονα μεταβάλλει εἰς Χαιρέμονα, τὴν θεάν τοῦ πολέμου Ἐνυά. ἀποκαλεῖ Βελλόναν (λατινιστὶ Bellona ἐκ τοῦ bellus=πόλεμος), τὸν Μινούκιον Φήλικα ὀνομάζει Μινούτιον εὐτυχῆ, τὴν ἐν Ἀκυϊσγράνῳ σύνοδον ἀναγράφει σύνοδον ἐν Ἀχένη, τὸν Κοσμᾶν τὸν ἐπίσκοπον Μαΐουμᾶ Κοσμᾶν τὸν Μαϊώμην, τὸν Ἰάειρον τοῦ εὐαγγελίου Ἰαήρ, κ.τ.λ. Ἐντιπαραθέτων δὲ ὁ Λυκοῦργος τὴν μετάφρασιν τοῦ Παπαδοπούλου πρὸς τὸ ρωσικὸν πρωτότυπον, ὡς τοῦτο μειοφράσθη ὑπὸ τοῦ γνώστου τῆς ρωσικῆς, καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας καὶ μετέπειτα Ἀρχιεπισκόπου Μαντινείας Θεοκλήτου Βίμπου († 1903),¹ καταδεικνύει ταύτην ὡς ἔλεεινὴν φράσει καὶ διανοίᾳ, καὶ μαρτυροῦσαν καὶ τὴν περὶ τὰ ἑλληνικὰ ἀμάθειαν τοῦ μεταφραστοῦ.

Ὡς ἐπίμετρον τῆς βιβλιοκρισίας ταύτης ὁ Λυκοῦργος ἔξετάζει τὰ περὶ τῆς θεοπνευστίας τῶν ἁγίων Γραφῶν ζήτημα,² τὸ ὁποῖον προεκλήθη παρ' ἀνθρώπων καπηλευομένων τὰ θεῖα καὶ ζητούντων νὰ ἐπωφεληθῶσι πρὸς ἴδια τέλη πάσης γνώμης τοῦ ἄλλου.

Παραδίδων δηλ. ὁ Λυκοῦργος, κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1861, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, περὶ θεοπνευστίας, εἶπε μ. ἄ. ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πάντα τὰ ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ περιεχόμενα εἶναι ἐκ θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ μόνον αἱ ἀγνοοῦμεναι θεῖαι ἀλήθειαι, ἥτοι πᾶν ὅ,τι φέρεται ἐν τῇ Γραφῇ ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, καὶ κατήντα εἰς τὸ συμπέρασμα «ὅτι ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ περιέχεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· πᾶσα δ' ἡ Γραφή δὲν περιέχει μόνον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ». Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Λυκούργου, ὀρθοτάτη οὖσα, οὐδεμίαν θὰ ἠδύνατο νὰ εἴρῃ ἀντίρρησιν παρ' ἀνθρώποις καλῆς πίστεως, διότι ὅταν λ. χ. ὁ Παῦλος λέγῃ τῷ Τιμοθέῳ «μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἶνω ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας»³ ἢ ὅταν λέγῃ «τὸν φαίλόνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρῳ, ἐρχόμενος φέρε καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας»⁴ ἢ ὅταν στέλλῃ χαιρετισμοὺς⁵ κ.τ.λ., προφανῶς λέγει ταῦτα ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ θείας ἀποκαλύψεως, καὶ οἱ λόγοι οὗτοι δὲν εἶναι λόγος Θεοῦ⁶. Καὶ

1) Ἴδε περὶ αὐτοῦ Ἀπάνθισμα ἔ. μ. σ. 47.

2) Ἱερομνήμων σ. 280 κ. ἔ.

3) Α' Τιμοθέου 5, 23.

4) Β' Τιμοθέου 4, 13.

5) Ρωμ. 16, 3 κ.π.ά.

6) Πρβλ. ἡμετέραν διατριβὴν «εἶναι ἡ Θεολογία ἐπιστήμη» (Ἀθῆναι 1906) σ. 19 κ. ἔ. Κων. Ἱ. Δουβουλιώτου «ὀφειλομένη ἀπάντησις» (Ἀθῆναι 1908) σ.

ὅμως οἱ ἀπαραίτητοι πρόμαχοι τῆς πίστεως ἀνεφάνησαν καὶ τότε ¹ καί, ὡς λέγει ὁ ἴδιος ὁ Λυκούργος, «τινὲς τῶν ἀκροωμένων, οἵτινες δυστυχῶς δὲν ἠγάριστοῦντο νὰ φέρωσιν ἀγνήν καὶ ἄμωμον τὴν ἀξίαν τοῦ μαθητοῦ, ἀλλ' ἤθελον νὰ ἀνταλλάξωσιν αὐτὴν μὲ τοῦ κατασκοποῦ καὶ τοῦ ὠτακουστοῦ τὸ ἐπάγγελμα, εὐθύς μετὰ τὸ μάθημα, χωρὶς νὰ ἐξετάσωσι πῶς καὶ διατί ὁ καθηγητὴς ἐξήνεγκεν οὕς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν λόγους, σπεύσαντες ἀπήγγειλαν εἰς τοὺς ζηλωτὰς καὶ προμάχους τῆς Ὁρθοδοξίας ἄλλα ἀντ' ἄλλων, παραστήσαντες τὰ πράγματα ὅπως αὐτοὶ αὐτῶν ἀντελήφθησαν. Ἐκτοτε ἤρχισαν αἱ φωνασκίαι· ἔκτοτε ὁ κύρ Μητροφάνης (ὁ Ἄνδρου ἐπίσκοπος) ἀνακεκομβωμένος ἔτρεχεν ἄνω καὶ κάτω, ὅπως σώσῃ τὴν κινδυνεύουσαν πίστιν (ὁ Μητροφάνης)!» ². Τελευταῖον, διὰ νὰ ἀφήσωμεν διάφορα ἄλλα ἐν τῷ μεταξὺ χώρον λαβόντα, τὰ μέλη τῆς ἱερᾶς Συνόδου προσεκάλεσαν τὸν Λυκούργον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κορινθίας, ὅπως συνεννοηθῶσι μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν. Οὗτος ἐδέχθη νὰ μεταβῇ ἐκεῖ, ἀφοῦ ἐδήλωσαν οἱ συνοδικοὶ ὅτι δὲν θὰ προσήρχοντο ὑπὸ τὴν ιδιότητά των ὡς μελῶν τῆς Συνόδου ἵνα ἀνακρίνωσιν, οὐδ' αὐτὸς ὡς καθηγητὴς ἵνα λογοδοτήσῃ πρὸς τὴν Σύνοδον, πρὸς ἣν δὲν ἔχει νὰ δώσῃ λόγον καὶ ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐξαρτᾶται, ὡς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀλλ' αὐτοὶ μὲν ὡς πατέρες, ὡς ἀρχιερεῖς, αὐτὸς δὲ ὡς τέκνον τῆς Ἐκκλησίας. Κατόπιν τῶν διαμειφθέντων μεταξὺ ἀρχιερέων καὶ Λυκούργου, ἀπεφασίσθη ὁμοφώνως ὅπως ἐν προσεχεῖ μαθῆματι ὁ Λυκούργος διασαφήσῃ (οὐχι ἀναιρέσῃ) ³ τὰ περὶ

16 κ. ε. Ζήκου Ρώση «Σύστημα Δογματικῆς τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς Ἐκκλησίας» (Ἀθῆναι 1903) σ. 470 κ.τ.λ.

1) Περὶ τῶν τοιούτων ἐξ ἐπαγγέλματος προμάχων τῆς πίστεως (defensores fidei) χαρακτηριστικώτατα ἐκφράζεται ὁ αἰδίδμος Ἄναστ. Διομήδης Κυριακὸς (Ὁρθόδοξος Ἐπιθεώρησις 15.1.1870) λέγων: «Ἐπάρχει δυστυχῶς παρ' ἡμῖν μερὶς τις ἀνθρώπων, κληρικῶν καὶ μὴ, ἧτις προνόμιον ἑαυτῆς οἰομένη τὴν εὐσέβειαν καὶ θεωροῦσα ἑαυτὴν ὡς τὴν σώτειραν τῆς Ὁρθοδοξίας, παρεμπόδιει ἐκάστοτε ὡς τοιαύτη ἐναντία πάσης τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων βελτιώσεως...»

2) Ἱερομνήμων σημ. 1 σελ. 282.

3) Ὅπως ἐσφαλμένως ὁ κ. Χρῆστος Ἄνδρουτῆς λέγει ὅτι «ἡ Ἱερὰ Σύνοδος παρασιτία εἰς τὴν παράδοσιν αὐτοῦ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπανορθώσῃ ὁ,τι ἀνακριβῶς ἐξέφερε διδίσκων!» («Δογματικαὶ μελέται Α'», Ἐν Ἀθήναις 1907, σ. 27). Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Κ. Δυοβουνιώτης: «Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Ἄνδρουτῆου περὶ τοῦ αἰοιδίμου Σύρου Λυκούργου ἔχουσι τελείως διαστραφῆ, δὲν ἔπρεπε δ' ὁ κ. Ἄνδρουτῆς νὰ διασύρῃ τὴν μνήμην ἀνδρὸς τοιαύτην δια-

θεοπνευστίας ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα. Πράγματι κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς 24ης Φεβρουαρίου, ἐν ἣ παρίστατο πλῆθος ἀκροατῶν καὶ τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὁ Λυκούργος ὠμίλησε περὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τοῦ κύρους τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ ἐτόνισεν ὅτι παρεξηγήθησαν οἱ περὶ θεοπνευστίας λόγοι του, καθόσον ἀναντιρρήτως τὰ ἱστορικά γεγονότα καὶ ἄλλα διάφορα ὅσα οἱ Ἱεροὶ συγγραφεῖς μετὰ τῶν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθειῶν συνεξέφερον δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἐκ θείας ἀποκαλύψεως, καίτοι καὶ ταῦτα μετέχουσι θεϊότητος καὶ ἀγιότητος, καθὸ ὑπὸ ἀνδρῶν γεγραμμένα ἐν οἷς ἐνέγκει καὶ ἐνήργει τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐξαντλήσας ἐπιστημονικώτατα καὶ δεξιώτατα τὸ θέμα του ὁ Λυκούργος, προσέβαλεν ἀκολούθως μετὰ μεγάλης καὶ ὄλως δεδικαιολογημένης δριμύτητος τὴν κακοῦθειαν καὶ μοχθηρίαν ἐκείνων, οἵτινες, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς εὐσεβείας, θέλοντες νὰ θεραπεύσωσι τὰ πάθη αὐτῶν, διαβάλλουσιν ἀδίκως ἀθῶνους ἀνθρώπους καὶ διὰ τῶν φωνασκιῶν τῶν γίνονται πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον τῆς Ἐπιστήμης, ἀδιαφοροῦντες ἂν οἴτω μεγάλως βλάπτουσι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Πανεπιστήμιον. Οἱ συνοδικοὶ καὶ μάλιστα ὁ Ἄνδρου Μητροφάνης, θιχθέντες ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Λυκούργου, τοὺς ὁποίους ἡ ἔνοχος συνείδησίς των κατενόει ὡς εἰς αὐτοὺς ἀποβλέποντας, ὠργίσθησαν ὑπερβαλόντως κατ' αὐτοῦ καὶ εἰθὺς τὴν ἐπιούσαν ἡ Σύνοδος ἔστειλε πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἔγγραφον, δι' οὗ παρεκάλει αὐτὸ νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ Λυκούργου τὸ χειρόγραφον τῶν δύο περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς ἁγίας Γραφῆς μαθημάτων του καὶ νὰ παραδώσῃ αὐτὸ εἰς τὴν Σύνοδον πρὸς ἐξέτασιν. Τὸ Ὑπουργεῖον, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἠρηγήθη νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν λογοκρισίαν τῆς Συνόδου τὰς πανεπιστημιακὰς παραδόσεις, καὶ τότε, ἀποφάσει τῆς Συνόδου, ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Νεόφυτος, δι' ἔγγραφου του, προσεκάλεσε τὸν Λυκούργον νὰ ὑποβάλλῃ, ἐντὸς 24ῆρου τοῦ βραδύτερου, τὰ ὡς ἄνω χειρόγραφα, ὅπως διαβιβασθῶσιν εἰς τὴν Σύνοδον¹. Ὁ Λυκούργος, ἐχόμενος τοῦ πανεπιστημιακοῦ γοήτρου, ἐθεώρησε περιττὸν καὶ ν' ἀπαντήσῃ κἄν εἰς τοιοῦτο ἔγγραφον. «προσβάλλον κεκτημένα δικαιώματα τοῦ Πανεπιστημίου», καθιεροῦν ἀρχὴν ἀναιροῦσαν τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐλευθέραν διδασκαλίαν καὶ μυρίους προκαλοῦν κινδύνους. ὅταν οἱ πρὸς σκοποῦς ἰδιοτελείας πλαττόμενοι εὐσέβειαν,

πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἱεραρχίας κατέχοντος θέσιν» («Ὁφειλομένη Ἀπάντησις», Ἀθῆναι 1906, σ. 18). Πρὸβλ. καὶ Ἀρχιμανδρ Ἱερ. Βελανιδιώτου ἐν Ν. Ἡμέρᾳ Τεργέστης 22]5.10.1907.

1) Ἱερομνήμων σ. 391.

διὰ τῆς σμίλης τῆς ἀμαθείας των, ἀνατέμωσι τὰς θεωρίας αὐτῶν πρὸς γέννησιν σκανδάλων.» ἠρκέσθη δὲ νὰ πέμψῃ τὸ «ὄλως παράδοξον» ἔγγραφον τοῦτο μετ' ἀναφορᾶς του πρὸς τὴν Πρυτανεῖαν. Τέλος οἱ συνοδικοὶ ἐπὶ τετράμηνον εἰς μάτην ἀναμένοντες τὸ χειρόγραφον, ἀπειπισθέντες, ἀπεφάσισαν νὰ στείλωσιν ἔγγραφον πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, διαβεβαιοῦντες αὐτὸ ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Λυκοῦργου περὶ θεοπνευστίας ἀντέβαινε πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ ὅτι ὁ Λυκοῦργος ἠρνεῖτο αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τῆς θεοπνευστίας! Τὸ Ὑπουργεῖον ἐννοεῖται δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰς ὄλως παραδόξους τῶ ὄντι διαβεβαιώσεις ταύτας τῆς Συνόδου. Ὡς ὅμως ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ Λυκοῦργος: «Ἄλλοίμονον τί ἠδύνατο νὰ συμβῆ ἂν οἱ τὰ τῆς Ἐκκλησίας διέποντες εἶχον ἀπόλυτον ἐξουσίαν καὶ ἡ Πολιτεία δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναχαιτίξῃ τὰς πράξεις αὐτῶν. Τρία μόνον τῆς Συνόδου μέλη, ἄνθρωποι ἔμπαθεῖς καὶ φανατικοί, πρὸς ἄλληλα συμφωνοῦντα καὶ σχηματίζοντα πλειοψηφίαν ἐντὸς τοῦ πενταμελοῦς τούτου σώματος, ἠδύνατο ἐντὸς ἔτους νὰ θύσωσι καὶ νὰ ἀπολέσωσιν ἠδύνατο νὰ καθαιρέσωσι κληρικοὺς ἀναίτιως, νὰ ἀφορίσωσιν ἀθίτους λαϊκοὺς ὡς ἀσεβεῖς, νὰ παραδώσωσι τῶ πυρὶ βιβλία μηδαμῶς ἐπιλήσιμα, νὰ κλείσωσι σχολεῖα, νὰ εἰσέλθωσι καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Πανεπιστήμιον καὶ νὰ παραβιάσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, νὰ ἐξεγερθῶσι καὶ κατ' αὐτῶν τῶν πράξεων τῆς Πολιτείας, τῶν μὴ ἀρεσκουσῶν αὐτοῖς καὶ ν' ἀπειλῶσι διὰ διαμαρτυρήσεων καὶ ἀφορισμῶν»¹. Καὶ ὅμως, ἀψηφουμένων τῶν τοιούτων κινδύνων, ἐζητήθη καὶ νεωστὶ παρ' Ἱερορχῶν καὶ θεολόγων τινῶν ἐποπτεία τῶν τῆς θεολογικῆς σχολῆς παρὰ τῆς Συνόδου! ² Φαίνεται δὲ ὅτι τὸν τοιοῦτον κατὰ τοῦ Λυκοῦργου ἀγῶνα, ὡς αὐτὸς ὁ ἴδιος λέγει, ἐπέθαλπον δύο συνάδελφοί του, ὁ καθηγητῆς τῆς Θεολογίας Π. Ρομπότης καὶ ὁ καθηγητῆς τῶν θρησκευτικῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ν. Παπαδόπουλος.³

6) Ἀπότισις μικροῦ χρέους (σελ. 353—444). Ὁ Ρομπότης, εἰς ἀπάντησιν τῆς ὡς ἄνω μελέτης τοῦ Λυκοῦργου, ἐξέδοτο κατ' Οκτώβριον τοῦ 1861 φυλλάδιον, ἐπιγραφόμενον «Ἀπάντησις εἰς τινὰ τῶν τοῦ Ἱερομνήμονος», ἐν ᾧ ἐξίτηι ν' ἀποδείξῃ α') ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ συνοδικοὶ ἐν τῷ κατὰ Λυκοῦργου ἀγῶνι ἐνήργησαν ἐκ πάθους, ἀλλὰ

1) Αὐτόθι σημείωσις σελ. 289.

2) Κατὰ τὴν τοιοῦτον ἀντιλήψεων πρβλ. ἡμετέραν διατριβὴν «Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία» (*Ἀθῆναι 1920) σ. 15—16.

3) Ἱερομνήμων σ. 283 κ. ἀ.

μόνον ἐκ καθήκοντος πρὸς τὴν κινδυνεύουσαν πίστιν, καὶ β') ὅτι ὁ Λυκοῦργος ἄλλα εἶπεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἄλλα ἔγραψεν ἐν τῇ ὡς ἄνω διατριβῇ περὶ θεοπνευστίας. Ὁ Λυκοῦργος ἀπαντῶν ἀναιρεῖ τὰς δύο ταύτας θέσεις τοῦ Ρομπότου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἀγὼν διεξήγετο ἑκατέρωθεν μετὰ ζωηροτάτης δριμύτητος καὶ ἔμπαθείας.

Ὁ Λυκοῦργος διεκρίθη καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ καὶ ἐξεφώνησε πλείστους λόγους, εἴτε εἰς διαφόρους ἐκκλησιαστικὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις, εἴτε εἰς κηδεῖας καὶ μνημόσυνα διακεκριμένων ἐν τῇ κοινῇ προσώπων. Ἐκ τῶν ἐκφωνηθέντων λόγων του ἐτυπώθησαν, ἑφόσον ἡμεῖς τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, οἱ ἑξῆς:

1. Τρεῖς λόγοι εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων τελούμενον μνημόσυνον τῶν κεκοιμημένων, κατὰ τὸ ἀ' σάββατον τῶν νηστειῶν: α') τῇ 2α Φεβρουαρίου 1860 (ἐνθα ἀναπτύσσεται ἡ ἔννοια ὅτι νεκρώσιμος ἑορτὴ ἐκεῖ μόνον δύναται νὰ τελεῖται ἐνθα ὑπάρχει ζῶσα πίστις).¹ β') τῇ 11ῃ Μαρτίου 1861 (ἐνθα ἐξαίρεται ὁ καὶ μετὰ θάνατον ὑφιστάμενος δεσμὸς μεταξύ ζώντων καὶ νεκρῶν ὁ λόγος οὗτος εἶναι ἐπιτυχέστατος).² καὶ γ') τῇ 24ῃ Φεβρουαρίου 1862 («τί ἐστὶ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστήναι»).³

2. Δύο λόγοι εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ἐντολῇ τῆς ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου, ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως: α') τὸ 1863 (ἐνθα, λαμβάνων ὡς βᾶσιν τὸ Α', Κορινθ. 2,4-5, ἐξαίρει τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐξωγοῦναι καὶ ἐνέπνεε τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας)⁴ καὶ β') τὸ 1865 (ἐνθα ἀναπτύσσει τὸ χωρίον Ἰακώβου 3,13 «τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν»);⁵

3. Δύο λόγοι εἰς ἑορτὰς: α') περὶ τοῦ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος περιλάμπαντος τοὺς ποιμένας φωτὸς (ἐν τῷ Ὁθωνεῖῳ Πανεπιστημίῳ τῇ 23ῃ Δ]βρίου 1860)⁶ β') εἰς τὴν γ' Κυριακὴν τῶν νηστειῶν, τῇ 11ῃ Μαρτίου 1862 (ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀγίας Εἰρήνης, ἐνθα, λαμβάνων ὡς βᾶσιν τὸ Μάρκου 8, 34, ἐξετάζει τὸν σταυρὸν ὡς μέσον πολέμου κατὰ τοῦ σκότους, κατὰ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ θανάτου).⁷

1) Ἐν παραρτήματι Ἱερομνήμονος 1860 σ. 5—17.

2) Ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρῳ 1861 σ. 180—192.

3) Ἐν Ἱερομνήμονι 1862 σ. 445—460.

4) Ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρῳ 1863 σ. 115—127.

5) Αὐτόθι 1865 σ. 97—109.

6) Ἐν Ἱερομνήμονι 1861 σ. 161—170.

7) Ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρῳ 1862 σ. 165—179.

4. Ὁ ἐνθρονιστικός του λόγος ἐν τῷ καὶ τῆς Μεταμορφώσεως Σύρου, τῆ 3ῃ Αὐγούστου 1866, περὶ τῶν ἀμειβαίων καθηκόντων ποιμενάρχου καὶ ποιμνίου¹ σύντομος καὶ τεχνικώτατος.¹

5. Ἐξ λόγοι ἐπικηδεῖοι καὶ ἐπιμνημόσυνοι, ἐκδοθέντες εἰς ἰδιαιτέρα φυλλάδια, ἦτοι :

α) Λόγος ἐπιτάφιος εἰς Μιχαὴλ Ποτλῆν², κατὰ τὸ μνημόσυνόν του, τῆ 1ῃ Δεκεμβρίου 1863 (ἐν Ἀθήναις 1863). Ὁ λόγος οὗτος, ἔχων ὡς βόσιν τὸ χωρίον Ἰακώβου 3,13, εἶναι τῷ ὄντι πλήρης δυνάμεως³. Ὡς λέγει ὁ Ἐμμ. Κόκκινος, «ἡ χάρις τοῦ ὕψους, τῶν ἰδεῶν τὸ ὕψος καὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν αἰσθημάτων, τὸ βάθος, ἅτινα συμμιγῆ ἀποπνέει ὁ λόγος οὗτος, εἶναι ὡς ἀνακαίνισίς τις τῆς μεγάλης ἐποχῆς, ἣν ἐχάραξεν εἰς τὰ χρονικά τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας ἡ Θεσπεσία τοῦ Χρυσοστόμου δύναμις»⁴. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὁ Λυκοῦργος παρενέβαλεν ἐκφράσεις τινὰς κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἐθνικῆς συνελύσεως⁵, καθόσον μετὰ τὴν ὑπουργεῖαν τοῦ Ποτλῆ ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον Μιαούλην «ὡς ῥάκος περιττὸν οὗτος ἐξεβλήθη τοῦ Πανεπιστημίου, οὗτινος ἦτο πολύτιμος κόσμος καὶ καύχημα»⁶ καὶ ἐστερήθη τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων, «κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου ἀνεκρίθη μὲν ὑπὸ τῆς Πρυτανείας δι' αὐτάς, ὁ Λυκοῦργος ὁμοῦ ἀπήντησεν ὅτι τῶν ὅσα λέγει ὡς ἱεροκήρυξ ὀφείλει λόγον οὐχὶ εἰς τὸν ὑπουργόν, ἀλλ' εἰς τὸν Θεόν, καὶ ὅτι ἂν ἡ ἀπόκρισις του αὕτη δὲν τὸν εὐχαριστῆ, εἶναι ἔτοιμος νὰ δώσῃ τὴν παραίτησίν του»⁶.

1) Ἐν ἐφημερίδι «Ἐρμούπολις» Ἐρμούπολεως Σύρου 10. 8. 1866.

2) Διετέλεσε καθηγητὴς τῆς νομικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὑπουργός. Ἀπέθανεν ἐν Βιέννῃ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1863.

3) Ἐπιμνημόσυνος εἰς Λυκοῦργον (Δίον 21. 12. 1875).

4) Οὕτως ἐν αὐτῷ ὁ Ποτλῆς παρίσταται λέγων : «Εἰς ἐμὲ ἡ Πατρις ἠγνήθη τὸν νόμον καὶ ἀπηγόρευσε τὴν δικαιοσύνην· ἐμὲ ἡ Πατρις ἠτίμασεν ἄνευ δικῆς καὶ κατεδίκασεν ἄνευ ἀπολογίας» (σ. 13. Περβλ. καὶ σ. 14—15).

5) Λυκοῦργου λόγος ἐπιτάφιος εἰς Ποτλῆν σ. 11 καὶ 12. Ἡ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου ὁμοῦ τότε εἶχε τὸ θάρρος νὰ διαμαρτυρηθῆ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον δι' ἐγγράφου, ἐν ᾧ παρίστατο ἡ εἰς τὴν ἐπιστήμην προσγενομένη ζημία ἐκ τῆς παύσεως καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου διὰ πολιτικούς λόγους· σημειώτεον ὅτι τῆ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1863 ἐκτὸς τοῦ Ποτλῆ ἐπαύθη καὶ ὁ Φ. Ἰωάννου, ἀμφότεροι ὡς στενῶς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ Ὁθανος. (Χρονικὸν τῆς α' Πεντηκονταετηρίδος τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, κατ' ἐντλήν τῆς ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου καὶ δαπάνη τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, ὑπὸ Ἰω. Πανταζίδου ἐν Ἀθήναις 1889 σελ 195—196).

6) Χρονικὸν ἔ. ἀ, ἐν σημειώσει σελ. 196.

β') Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸ μνημόσυνον Μιχαὴλ Σούτσου, πρόην-
 ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας, τῆ 4ῃ Ἰουλίου 1864· γ') Λόγος εἰς τὸ μνη-
 μόσυνον τοῦ ὑποναύαρχου Γ. Σαχίνη, τῆ 13ῃ Δεκεμβρίου 1864 (Ἀ-
 θῆναι 1864)· δ') Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸ μνημόσυνον τοῦ Εὐαγγέλου
 Ζάππα, τῆ 25ῃ Ἰουλίου 1865 (Ἀθῆναι 1865)· ε') Λόγος ἐπιτάφιος
 κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ Ἀθανασίου Ἀ. Μιαούλη, τῆ 9ῃ Μαΐου 1867
 (Ἀθῆναι 1867)· ς') Λόγος εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Δημ. Καλλέργη (Ἀθῆναι
 1867).¹

6. Λόγος πανηγυρικὸς εἰς τὴν πεντηκονταετηρίδα τοῦ ὑπὲρ ἀνε-
 ξαρτησίας ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ἐξ Ὀδησοῦ εἰς Ἀθήνας ἀνακο-
 μιδὴν τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρη-
 γορίου τοῦ Ε', ἐκφωνηθεὶς τῆ 25ῃ Ἀπριλίου 1871, ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ
 τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν (ἐν Ἑρμοῦπόλει Σύρου 1871). Ὁ λόγος
 οὗτος, ἐκδοθεὶς ἐν φυλαδίῳ (ἐκ σελ. 46), ἔχων ὡς ἀφετηρίαν τὸ γραφι-
 κὸν χωρίον Ἐξόδου 12, 14, εἶναι ἐκ τῶν ὠραιότερων λόγων τῆς
 νεοελληνικῆς ρητορικῆς.

Οἱ λόγοι τοῦ Λυκούργου διακρίνονται ὁμολογουμένως διὰ τὸ θερ-
 μόν, ζωηρὸν καὶ ρέον τῆς ἐκφράσεως, διὰ τὴν ἀλληλουχίαν καὶ συνε-
 κτικότητα αὐτῶν, διὰ τὴν ἀποφυγὴν πάσης ἀποκρουστικῆς ὑπερβε-
 λῆς. «Ἐχων δ' οὗτος παράστημα μεγαλοπρεπέες, φωνὴν ἡχηρὰν καὶ
 ἐπιβάλλουσαν καὶ σχήματα ἀξιοπρεπέστατα, ἐδέσμευε τὸν ἀκροατὴν
 διὰ τῶν λόγων του, οἵτινες ἦσαν οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον
 πλήρεις ἐννοιῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔποψιν τῆς μορφῆς τεχνικώτατοι».²

Ἡμφισβητήθη ὅμως ἡ πρωτοτυπία τινῶν λόγων τοῦ Λυκούργου καὶ
 ἐλέχθη ὅτι τινὲς αὐτῶν καὶ διῆ οἱ ἐν τῷ κοιμητηρίῳ λόγοι εἶναι κατὰ
 γράμμα σχεδὸν εἰλημμένοι ἀπὸ λόγων διαφόρων γερμανῶν ἱεροκηρύ-
 κων καὶ ἰδίως τοῦ Ahlfeld καὶ τοῦ Harms³. Ἐν τοῖς φύλλοις μάλι-
 στα τῆς 15ῃς καὶ τῆς 30ῃς Δεκεμβρίου 1870 τῆς ὑπὸ τοῦ Α. Διομή-
 δους Κυριακοῦ ἐκδιδομένης «Ὁρθοδόξου Ἐπιθεωρήσεως»,⁴ παρατί-
 θεται ἐκ παραλλήλου τὸ γερμανικὸν κείμενον λόγου ἐκφωνηθέντος ἐν
 Λειψίᾳ τὸ 1848 ὑπὸ τοῦ Ahlfeld καὶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον λόγου
 ἐκφωνηθέντος ἐν Ἀθήναις, τῆ 20ῇ Μαρτίου 1860 (ε' Κυριακῇ τῶν νη-
 στείων) ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, ἐξ οὗ πιστοῦται ἡ κατὰ λέξιν μετάφρα-

1) Τὸν τελευταῖον τοῦτον λόγον δὲν καταρθώσαμεν νὰ εὐρωμεν.

2) Βυζαντινὸν ἡμερολόγιον 1888 σ. 342—3.

3) Ὁρθ. Ἐπιθεωρήσεις 15.10.1870 ἐν σ. 8.

4) Σελ. 35 κ. ε. «Ἀπάντησις εἰς τὸ Ἐθνικὸν Πνεῦμα καὶ ἡ σοφία τοῦ ἀρ-
 χιεπισκόπου Λυκούργου».

σις τοῦ δευτέρου ἐκ τοῦ πρώτου ¹. Συγχρόνως δὲ κατηγορεῖ ὁ Κυριακὸς τὸν Λυκούργου ὅτι τὰ ἄρθρα τοῦ Ἱερομνήμονος ἦσαν μεταφράσεις ἐκ τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Herzog καὶ ὅτι αἱ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ παραδόσεις του τῆς μὲν ἐγκυκλοπαιδείας τῆς Θεολογίας ἦσαν ἐκ τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Staudenmaier, τῆς δ' ἱστορίας τῶν δογμάτων ἐκ τῆς τοῦ Hagenbach ². Ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πνεύματι ³ Μ.Γ.Σ. τις, ἀπολογούμενος τοῦ Λυκούργου, ἐξήτει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀπαγγελίαν λόγου μεταπεφρασμένου ἐκ τοῦ γερμανικοῦ, λέγων ὅτι οὕτως «ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου καὶ ὅλως ἀπροπαράσκευος ὢν καὶ πρώτην φορὰν παρουσιαζόμενος εἰς τὸ κοινὸν νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην (;) νὰ μετασκευάσῃ ἢ μεταφράσῃ ἕνα ἢ δύο λόγους ἐκ τοῦ γερμανικοῦ» προεκάλει δὲ τὸν Διομήδη ν' ἀποδείξῃ δημοσίως ἐὰν «οὐχὶ λόγος ἀλλ' ἀπλὴ περικοπὴ ἐλήφθη ἐκ τοῦ Harms, ἢ ἂν ὑπάρχῃ ἴχνος μεταφράσεως εἴτε εἰς τὰ ἄρθρα τοῦ Ἱερομνήμονος ἐκ τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Herzog εἴτε εἰς τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς Θεολογίας ἐκ τοῦ Staudenmaier, εἴτε εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων ἐκ τοῦ Hagenbach. Ἐνόσω ταῦτα πάντα δὲν ἀποδείξωσι, δικαίως θὰ θεωρῶνται ψεῦσται καὶ ἀναιδεῖς συκοφάνται» ⁴. Συγχρόνως δ' ὁ Λυκούργος, γράφων πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις ἑξαρχον τοῦ Παναγίου Τάφου Κύριλλον, ἐδήλου ὅτι προσφέρει δεκακισχιλίας δραχμὰς εἰς τὸν καταδείξοντα τὴν ἐλαχίστην λογοκλοπίαν ἐκ τῶν εἰρημένων συγγραφέων. ⁵

Καίτοι ἀναντιρρήτως ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Λυκούργου νὰ παρουσιάσῃ ὡς ἰδικόν του λόγον ξένου τοιοῦτον ἦτο ὅλως ἀδικαιολόγητος καὶ οὐδὲν μείοι τὴν ἀτοπίαν ὅτι τοιοῦτό τι ἐγένετο καὶ ὑπὸ ἄλλων, ⁶ δέον, ἀφ' ἑτέρου νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι οἱ πανηγυρικοὶ, ἐπικήδειοι καὶ ἐπιμνημόσυνοι λόγοι του, οἱ ἀναμφιλέκτως πρωτότυποι, ἀρκοῦσι νὰ μαρτυ-

1) Ἡ λογοκλοπία αὕτη ἐγένετο γνωστὴ ὡς ἐξῆς: Ὁ πρῶην ἱερεὺς τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α' ἄνισεν θέλων νὰ πληροφορήσῃ τοὺς συμπατριώτας του Δανούς περὶ τῶν προόδων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης ἐν Ἑλλάδι ἐπεμφε μεταπεφρασμένον τὸν λόγον τοῦτον τοῦ Λυκούργου εἰς Δανίαν. Πρὸ ὀλίγου ὅμως εἶχον μεταφρασθῆ εἰς τὴν Δανικὴν οἱ λόγοι τοῦ Ahlfeld, ἐκφωνηθέντες πολὺ πρότερον ἢ οἱ τοῦ Λυκούργου καὶ οὕτως ἐγένετο γνωστὴ ἡ κατὰ λέξιν αὐτότης τῶν δύο λόγων (Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 15. 12. 1870 σ. 56).

2) Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 15. 10. 1870 σ. 8.

3) 5. 11 καὶ 16 Φεβρουαρίου 1871.

4) Ἐθνικὸν Πνεῦμα 11. 2. 71.

5) Ἐθνικὸν Πνεῦμα 16. 2. 71.

6) Ἐθνικὸν Πνεῦμα 5. 2. 71.

ρήσωσι τὴν περὶ τὸ λέγειν ἰκανότητα τοῦ Λυκούργου, ὅστις διαπράξας τὸ ἀτόπημα τοῦτο ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σταδίου του δὲν ἐπανελάβεν αὐτό.

Ἡ κυρία Εὐφροσύνη Μαριέλου ἔχει ἐν τῇ κατοχῇ της τὰ χειρόγραφα τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ παραδόσεων τοῦ ἀοιδίου θεοῦ της, τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τῆς Θεολογίας, τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων καὶ τῆς ρητορικῆς τοῦ ἀμβωνος· λαμβανομένου ὅμως ὑπ' ὄψιν, ὅτι λόγῳ τοῦ βραχυχρονίου τοῦ καθηγητικοῦ του σταδίου, δὲν εἶχεν οὗτος τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν παραδόσεων του, αἵτινες ἄλλως εἶναι ὑπὸ μορφήν σημειώσεων, ἢ σημασία τῶν χειρογράφων τούτων δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμᾶται. Ἐπανελθὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1872, ἤρχισεν ὁ Λυκούργος νὰ ἐπεξεργάζεται τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων, ἀλλὰ ταχέως παρητήθη τοῦ ἔργου τούτου. Σώζονται ἐπίσης 70 ἀνέκδοτοι ὁμίλιαί του, ἀποκείμεναι παρὰ τῇ αὐτῇ Κυρίᾳ Μαριέλου, ἣτις διαφυλάττει καὶ ὁλόκληρον τὴν ἀλληλογραφίαν του ἀπ' αὐτῶν τῶν παιδικῶν του χρόνων μετὰ τῆς μητρὸς του μέχρι τοῦ θανάτου του. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο εἶναι οἱ ἀρμόδιοι ἤρχοντο ἀρωγοὶ πρὸς ἔκδοσιν τῆς πολυτίμου ταύτης ἀλληλογραφίας, ἣτις θὰ ἀπετέλει σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν νεωτέραν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ὡς εὐμενῶς ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν ὁ φίλος κ. Ἀλέξιος Πάλλης, τέως πρεσβευτὴς ἐν Βρυξέλλαις, ἐκ τῶν ἐν τῇ κατοχῇ του ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου πρὸς τὸν ἀοιδμον ἐκ μητρὸς πρόπαππὸν του πρεσβύτερον Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμων, ἃς πρόκειται προσεχῶς νὰ ἐκδώσῃ, ἐξάγεται ὅτι ὁ Λυκούργος, ἐν Γερμανίᾳ σπουδάζων, ἐργάζετο καὶ εἰς σύνταξιν λεξικοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης, ἣτις ἄγνωστον μέχρι τίνος σημείου προεχώρησε καὶ ἦτις πάντως δὲν ἐξετυπώθη, οἰδεμίαν ἔχομεν ἄλλοθεν πληροφορίαν.

Προκειμένου περὶ ἔργων τοῦ Λυκούργου, δεόν ἐνταῦθα νὰ σημειώθῃ ὅτι ἐκτὸς τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ καταλοίπων σώζονται καὶ ἔργα τέχνης αὐτοῦ. Ἀσχολούμενος δηλ. παιδιόθεν εἰς τὴν ζωγραφικὴν, ἐζωγράφησε διάφορα ἔργα, ἀναφερόμενα ἰδίως εἰς τὴν ἱερογραφίαν, ἐξ ὧν σώζονται δύο εἰκόνες, εἰς τὴν κατοχὴν τῆς ἀνεψιᾶς του Κυρίας Μαριέλου, ἣτις ὡς ἐδήλωσεν ἡμῖν προτίθεται νὰ δωρήσῃ ταύτας εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιολογικὴν ἐταιρείαν· ἴτοι μία εἰκὼν παριστώσα τὴν Παρθένον μετὰ τοῦ θεοῦ βρέφους, ζωγραφηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἡλικίᾳ 12 ἐτῶν. Ἀποκειμένη ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης, καὶ ἑτέρα παριστώσα τὸν Σωτῆρα, φέροντα τὸν ἀκάνθινον στέφανον.

Δ') 'Ο 'Αλέξανδρος Λυκοῦργος ὡς ἀρχιερεὺς

'Ο 'Αλέξανδρος Λυκοῦργος ἐκλεγείσ ὑπὸ τῆς ἱεραῆς Συνόδου ἀρχιεπίσκοπος Σύρου, Τήνου καὶ Μήλου, ὡς διάδοχος τοῦ τελευτήσαντος τοιοῦτου Δανιὴλ (†1862), κατόπιν μυρίων ἀντιδράσεων καὶ ὑποχθονίων ἐνεργειῶν, ὡς μὴ ἀριτίως δῆθεν τὰ περὶ τὴν πίστιν ἔχων¹, ἐχειροτονήθη τοιοῦτος τῇ 12ῃ 'Ιουλίου 1866², καὶ ἐνεθρονίσθη ἐν τῷ ἐν Σύρῳ ναῷ τῆς Μεταμορφώσεως τῇ 3ῃ Αὐγούστου 1866³, ἐκφωνήσας λαμπρὸν ἐνθρονιστικὸν λόγον⁴, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω⁵, περὶ τῶν ἀμοιβαίων καθηκόντων ποιμενάρχου καὶ ποιμνίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκέρδισεν ἀμέσως τὴν ἐκτίμησιν τοῦ κοινῶ.

'Η ἀνάρρησις τοῦ Λυκοῦργου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον ἐγένετο ἀναντιρρήτως ἐπὶ ζημίᾳ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἧς ἦτο δοξηρὸς θεράπων. Καίτοι ὅμως ὁ Λυκοῦργος ἦτο μᾶλλον ἐκ φύσεως πεπλασμένος διὰ τὸ καθηγητικὸν στάδιον,⁶ διέπρεψε καὶ ὡς ἀρχιερεὺς, διὰ τῆς μορφώσεως, τῆς εὐφραδείας καὶ τῆς ἀρετῆς του' ἀξιοπρεπῆς ἐν παντί, ἀμνησίκαικος, ἡπίος, πραῶς, ἀφιλοκερδῆς καὶ ἐλεήμων «μέχρις ἑλαττώματος»,⁷ μαρτύριον τοῦ ὁποίου εἶναι ὅτι ἀποθανὼν μετ' ἐνεναετῆ ἀρχιερατείας οὐ μόνον οὐδεμίαν περιορισίαν ἀφῆκεν, ἀλλὰ χρέη μόνον, ἦτο ὁ ἀληθῆς πατὴρ τοῦ ποιμνίου του. Κύριον μέλημά του ἔθεώρει τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ κλήρου τῆς ἐπισκοπῆς του, ὅπερ ἐπεζητήει νὰ κατορθώσῃ διὰ τῶν συχνῶν κηρυγμάτων του καὶ τῶν φροντίδων του ὑπὲρ τῆς μισθοδοσίας τοῦ κλήρου.⁸

'Ὡς ἀρχιεπίσκοπος ὅμως ὁ Λυκοῦργος δὲν ἔδειξε τὸ φιλελεύθερον ἐκεῖνο πνεῦμα, ὅπερ εἶχε δεῖξει ὡς καθηγητής. Τὴν μεταστροφὴν ταύτην ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἤλεγξεν ὁ Α. Διομήδης Κυριακός, λέ-

1) Αἰὼν 27. 12. 75.

2) 'Όρα 'Επιτάφιον λόγον εἰς Λυκοῦργον, ἐκφωνηθέντα ὑπὸ Μεθοδίου Πανασιτασοπούλου (ἀρχιμανθρίτου καὶ διευθυντοῦ τῆς ἐν Σύρῳ ἱερατικῆς σχολῆς) ἐν 'Ερμουπολεὶ Σύρου 1875.

3) 'Εφημερίς 'Ερμουπόλεως Σύρου «'Η 'Ερμούπολις» 27. 7. 1866.

4) Κείμενον αὐτοῦ ἐν ἐφημερίδι «'Η 'Ερμούπολις» 10. 8. 1866.

5) 'Εν σελ. 60.

6) Πρβλ. Βυζαντινὸν ἡμερολόγιον 1828 σελ. 343.

7) Αὐτόθι σ. 244.

8) Εἰργάσθη μετὰ τοῦ Καλλυγᾶ, Ρομπότου κ. ἄ. πρὸς καταρτισμὸν σχεδίων ὀργανισμοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμεῖου ('Όρθ. 'Επιθ. 31. 3. 71) καὶ τοῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ ὁ δῆμος 'Ερμουπόλεως ἐτήρησε ποσὸν 20.000 ἐτησίως διὰ τὴν μισθοδότησιν τοῦ κλήρου ('Όρθ. 'Επιθ. 15. 3. 1870).

γων : Ἐξήμερον ὁ Λυκοῦργος ἀντιπροσωπεύει χάριν προσωπικῶν συμφερόντων τὸν φανατισμόν, ὃν ἄλλοτε κατεπολέμησεν, ὅτε καὶ δικαίως παρὰ πάντων ἐτιμᾶτο. Οὐδείς ἀρχιερεὺς εἶναι ὡς αὐτὸς ἐχθρὸς πάσης ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταρρυθμίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων». ¹ Οἱ κυριώτεροι λόγοι ἐφ' ὧν ἐστήριξε τὴν γνώμην του ταύτην ὁ Κυριακὸς ἦσαν : 1ον) ὅτι «ἡ ἁρμονικὴ μουσικὴ παρ' ὀλίγον εἰσήγετο ἐν Ἀθῆναις, ἐὰν μὴ ἐρχόμενος ὁ Λυκοῦργος συνοδικὸς κατώρθου ν' ἀπαγορεύσῃ αὐτὴν ἐπισήμως ἢ Σύνοδος»· σημειωτέον ὅτι ὁ Κυριακὸς ὑπερέμαχει ἐνθέρμως ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς τετραφωνίας. ² 2ον) ὅτι ἐνῶ ὡς καθηγητῆς ἔγραψεν (1861) ὅτι συμφωνεῖ «πληρέστατα μὲ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες θεωροῦσιν ὡς ἐπικίνδυνον πρᾶγμα τὸ νὰ δοθῇ ἀπόλυτος ἐξουσία εἰς τοὺς συγκροτοῦντας τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ ἡ πολιτεία νὰ μὴ ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ ἐξετάζη τὰς πράξεις αὐτῶν», ³ ὡς ἀρχιεπίσκοπος συνυπέγραψε, μετὰ 19 ἐτέρων ἐπισκόπων συνελθόντων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, κατὰ τὴν βίπτισιν τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, ἔγγραφον ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1868, δι' οὗ, κατὰ Διομήδη, ἐξητεῖτο νὰ παύσῃ ἡ Ἐκκλησία λογοδοτοῦσα τῇ Πολιτείᾳ καὶ ἐπεδιώκετο ἡ κατάργησις ἢ ἐξουδετέρωσις τοῦ θεσμοῦ τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου, μὴ ἀπαιτουμένης τῆς παρουσίας ἢ ὑπογραφῆς αὐτοῦ ἵνα πράξις τις τῆς συνόδου ἢ ἐγκυρὸς. ⁴ Ὁ Λυκοῦργος ὅμως δὲν ἐζήτηι τὴν παῦσιν πάσης πολιτειακῆς ἐποπτείας ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπλῶς ὅπως ἡ πράξις τῆς συνόδου μὴ χάνῃ ἀπολύτως τὸ κῦρὸς της, ἐὰν δὲν προσυπέγραψεν ὁ βασιλικὸς ἐπίτροπος, ἀφιεμένου τοῦ ὑπουργείου ν' ἀποφασίσῃ ἐν περιπτώσει διαφωνίας. ⁵ Ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Ἐμ. Κόκκινος ὁ Λυκοῦργος, ἐν τῷ περὶ σχέσεως Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας ζητήματι, ἐβάδισε τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξὺ Φαρμακίδου καὶ Οἰκονόμου καί, ἀποφυγὼν τὰς ὑπερβολὰς ἀμφοτέρων, «συνεκέρασεν ὅ,τι ὑπῆρχεν εὐλόγον καὶ ἀληθὲς ἐν ἑκατέρῳ τῶν συστημάτων καὶ ἀνίρρεσε τὴν ἀντίθεσιν, διαλλάξας αὐτὰ ἐν ἀνωτέρῳ ἐνότητι. Θεωρῶν ὡς περισπούδαστόν τι χρῆμα καὶ δικαίωμα τὴν αὐτοβουλίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ καθαρῶς πνευματικοῦ αὐτῆς βίου.

1) Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 15. 12. 1870.

2) Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 15.1. 1870.—15.7. 1870 κ. ἔ.

3) Ἱερομνήμων 1861 σημ. σελ. 290.

4) Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 31. 8. 1870 σελ. 169, Πρβλ. καὶ 15. 12 1870, ἐνθα ὁ Λυκοῦργος χαρακτηρίζεται «ἡ ψυχὴ τοῦ ἐγγραφοῦ».

5) Ἐθνικὸν Πνεῦμα 11, 2. 1871.

συνησθάνετο συνάμα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς κυριαρχικῆς τῆς Πολιτείας αὐτοτελείας πρὸς διαρρῦθμιν πάντος ἀντικειμένου συναφοῦς πρὸς τὴν ὕλικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς ὑπαρξιν, συντήρησιν καὶ ἐμπεδῶσιν». ¹ Ἰον) Ὁ Κυριακὸς κατηγορεῖ τὸν Λυκοῦργον ὅτι ὑπεστήριξε τοὺς φανατικοὺς καὶ Μακρακιστάς· ὅτι μετέβαινε τακτικῶς εἰς τὰ ἐν Σύρῳ κηρύγματα τοῦ Μακράκη, ὃν ἀπεκάλει «διδάσκαλον» ² καὶ τὸν ὁποῖον μάλιστα προσεκάλεσε νὰ μεταβῆ εἰς Σύρον· ³ ὅτι προηθείς ἐξ ἀπειλῶν τοῦ Μακράκη, ὅταν ἱερούργησεν εἰς τὴν κηδεῖαν ἐλευθέρου τινὸς τέκτονος, ἐξέδωκε διαταγὴν πρὸς τὸν ὑπ' αὐτὸν κληρὸν, δι' ἧς ἀπηγορεύετο εἰς τὸ ἐξῆς ἐκκλησιαστικὴ κηδεῖα εἰς τοὺς Μασσόνους· ⁴ ὅτι ἐξέδιδε συχνότατα ἀφορισμοὺς ⁵ ὅτι κατεδίωκε μετὰ μανιώδους λύσεως πάντα πεφωτισμένον κληρικόν, ὅπως τὸν Διονύσιον Λάταν (τὸν ὁποῖον ἀφ' ἑτέρου ὁ Διομήδης ὑπερετίμα), «ἐνεκα ἀπλοῦ φθόνου». ⁶ Καίτοι αἱ πλείστα τῶν ὡς ἄνω κατηγοριῶν φαίνονται διατετυπωμένοι ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον, διότι π. χ. καθ' ἅπαν τὸ διάστημα τῆς ἀρχιερωσύνης του μόνον δύο ἀφορισμοὺς ἐξέδωκεν, ὧν ἓνα ἐπιταγῆ τῆς Συνόδου καὶ ἄλλον πρὸς ἀνακάλυψιν παράνομον γάμον εὐλογήσαντος ἱερέως, ⁷ εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς Λυκοῦργος δὲν ἦτο ὁ φιλελεύθερος καθηγητῆς Λυκοῦργος. Εἰς τοῦτο συνετέλει προφανῶς ἡ ἰδέα ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποφεύγη παρεξηγήσεις ἐπικινδύνους δι' ἑαυτὸν, τὰς ὁποίας ἐθεώρει ἴσως καὶ ἐπικινδύνους διὰ τὸ κῦρος τοῦ ἐπισκοπικοῦ του ἀξιώματος· πιθανὸν καὶ νὰ ἐκουράσθη καὶ νὰ ἀπεγοητεύθῃ ἐκ τῶν ἐκ ταπεινῶν ἐλατηρίων ἐναντίον του ἀγῶνων κατὰ τὸν χρόνον τοῦ ἐπιστημονικοῦ του σταδίου καὶ κατὰ τὸν χρόνον τὸν προηγθέντα τῆς χειροτονίας του· ἴσως καὶ ἡ κλονισθεῖσα ὑγεία του νὰ μὴ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ νέους ἀγῶνας. Πιθανὸν καὶ πάντες οἱ ἀνωτέρω λόγοι νὰ συνετέλεσαν νὰ ἐμπεδωθῆ παρ' αὐτῷ ἡ θεωρία τῶν δύο πίστεων, καθ' ἣν ἠδύνατό τις νὰ ἔχῃ ἰδιωτικὴν πίστιν δι' ἑαυτὸν καὶ δημοσίαν πίστιν διὰ τὸ ποίμνιον, «τὰ μὲν οἴκοι

1) Αἰὼν 27. 12. 1875.

2) Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 15. 12. 1870. Πρβλ. ἡμετέραν διατριβὴν «Ὁ Ἀπόστολος Μακρακῆς» (Θεσσαλονίκη 1920) σελ. 18.

3) Αὐτόθι 15. 10. 1870.

4) Αὐτόθι 31. 8. 1870 σ. 172 κ. ἑ.

5) Αὐτόθι σ. 173.

6) Αὐτόθι 15. 12. 1870.

7) Ἐθνικὸν Πνεῦμα, Διομήδει Διομήδους τῷ σοφῷ Μ. Γ. Σ. (5, 11 καὶ 16 Φεβρουαρίου 1871).

φιλοσοφῶν, τὰ δ' ἔξω φιλομυθῶν», κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν φράσιν τοῦ Πτολεμαΐδος Συνεσίου. ¹ Φαίνεται ἄλλως ὅτι τὴν θεωρίαν ταύτην περὶ τῶν δύο πίστεων ἐξέφρασε καὶ τῷ ἐν Halle θεολόγῳ Tholuck, ² καὶ τῷ Ἰω. Βαλέττα, πρὸς τὸν ὁποῖον, ὅταν, κατὰ τὴν ἐν Λονδίῳ μετὰβασίν του, ἐγεννήθη τὸ ζήτημα περὶ τῆς ὀρθῆς ἀναγνώσεως τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, περὶ οὗ κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, συνέστησεν «ἀποδέχεσθαι μὲν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Φωτίου καὶ τῶν ἄλλων πατέρων περὶ τοῦ συμβόλου, μὴ ἀπαγγέλλειν δὲ τοῦτο δημοσίᾳ, ὡς ἐκείνοι διδάσκουσιν, ἀλλ' ὡς ἡ συνήθεια θέλει». ³

Χωρὶς βεβαίως νὰ θελήσωμεν νὰ ἀδικήσωμεν ἢ νὰ ὑποτιμήσωμεν τὸν Λυκούργον διὰ τὴν τοιαύτην του μεταστροφὴν, ἐννοοῦντες ἄριστα πόσον εἰς ἀρχιερεὺς δέον νὰ ἀποβλέπη εἰς τὴν εὐθυξίαν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς μορφώσεως τοῦ ποιμνίου του, ἀνομολογοῦμεν ὅτι παρ' ἀνδρὸς οἷος ὁ Λυκούργος ἠδύνατό τις νὰ ἀναμένη νὰ δώσῃ ἄλλην κατεύθυνσιν εἰς τὴν διανοητικὴν τοῦ ποιμνίου του, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἀναμφιβόλως ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μακροῦ καὶ τῶν λοιπῶν φανατικῶν οὐδὲν ἀγαθὸν ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ. Ἡ διαφορὰ δὲ τοῦ καθηγητοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ ἀρχιερέως Λυκούργου εἶναι ἐν ἐπιπλέον παράδειγμα ὁπόσῃν τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸ περιβάλλον ἐξασκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς ὑποκειμενικότητος ἐκάστου.

Πάντως ὅμως ὁ Λυκούργος ἦτο ἡ διαπρεπεστέρα μορφή τῆς συγχρόνου Ἱεραρχίας καὶ ὅταν, τελευτῶντος τοῦ 1869, ἐδημιουργήθη τὸ ζήτημα τῆς πληρώσεως τοῦ ἀλεξανδρινοῦ θρόνου ⁴ τὸ ὄνομα τοῦ Λυκούργου ἐφέρετο ἐν τοῖς πρώτοις ὡς ἐνὸς τῶν ὑποψηφίων διὰ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα. ⁵

(Ἐπεται τὸ τέλος)

ΔΗΜ. ΣΙΜΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΣ

1) Συνεσίου ἐπιστολὴ ΡΘ', ἐν τόμῳ 66 Ἑλλην. Πατρολογίας Migne.

2) Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 15. 10. 1870.

3) Ἰω. Βαλέττα «Ἐπιστολιμαία διατριβή...» σ. 1β'.

4) Τὸ «ἀλεξανδρινὸν ζήτημα», γεννηθὲν κατὰ τὸ 1866, ὅτε ἐξελέγη Πατριάρχης ὁ λόγῳ βαθυτατοῦ γήρατος ἀνίκινος περὶ τὴν διοικητικὴν καταδειχθεὶς Νικάνωρ, καὶ ὄξυνθὲν διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νεΐλου (1869), ὃν δὲν ἀνεγνώριζε τὸ οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ μερὶς τοῦ Εὐγενίου, ἔληξε μόλις κατ' Ἰουνίον τοῦ 1870, ὅτε ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ περὶ αὐτὸν σύνοδος, λαβόντες ἐντολὴν παρὰ τῆς Πύλης, παρακληθείσης ὑπὸ τῆς αἰγυπτιακῆς Κυβερνήσεως, ν' ἀναδείξωσι Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ἀνέδειξαν ὡς τοιοῦτον τὸν Σωφρόνιον (Ἄ. Διομήδους Κυριακοῦ Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ', 54—55).

5) Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 15. 12. 1869 σ. 37.